

Максим Горький

ДУШМАНЛАР

ИШТИРОК ЭТУВЧИЛАР

Бардин, Захар, 45 ёшда.

Полина, унинг хотини, 40 ёшда.

Бардин, Яков, 40 ёшда.

Татьяна, унинг хотини, 28 ёшда, актриса.

Надя, Полинанинг жияни, 18 ёшда.

Печенегов, истеъфога чиққан генерал, Бардинларнинг тоғаси.

Скроботов, Михаил, 40 ёшда, савдогар, Бардинларнинг шериги.

Клеопатра, унинг хотини, 30 ёшда

Скроботов, Николай, укаси, 35 ёшда, юрист, прокурор муовини.

Синцов, конторчи.

Пологий, конторчи.

Конь, хизматдан бўшаган солдат.

Греков

Левшин

Ягодин

Рябцов

Акимов

} ишчилар.

Аграфена, экономка.

Бобоедов, ротмистр.

Квач, вахмистр.

Поручик.

Становой.

Урядник.

Жандармлар, солдатлар, ишчилар, хизматчи
ва хизматкорлар.

БИРИНЧИ ПАРДА

Бое. Катта-катта кекса липа дарахтлари. Ичкарида, липалар тагида солдатча оқ палатка. Унга, дарахтлар тагида чимдан ясалган кенг диван олдида — стол. Чапда, липалар соясида, нонушта ҳозирлаб қўйилган узун стол. Столда миёна самовар қайнаб турибди. Стол тевагаида новдадан тўқилган стул ва креслолар А г р а ф е н а кофе қайнатмоқда. Дарахт тагида К о н ь трубка тортиб туради, унинг олдида П о л о г и й.

П о л о г и й (*қўлларини бесўнақай силтаб сўзлайди*). ... Албатта, тўғри айтасиз, мен кичкина бир одамман, туриш-турмишим ҳам ўзимга яраша, аммо бодрингларнинг ҳар бир донасини ўз қўлим билан етиштирганман, текинга узиб кетишларига ҳеч ҳам рози бўла олмайман.

К о н ь (*қовоғини солиб*). Ҳеч ким сенинг розилигингни олиб ўтирмайди.

П о л о г и й (*қўлини кўкрагига босиб*). Кечирасиз! Башарти бирон кимса сизнинг хусусий мулкингизга қўл текизса, қонун ҳимоя қилишини сўрашга ҳаққингиз борми ё йўқми?

К о н ь. Сўра. Бугун бодрингингни узса, эртага каллангни узиб кетади... Ана, қонун!

П о л о г и й. Тавба... бу гаплар жуда қизиқ-ку, а? Ҳатто эшитиш ҳам хавфли! Нега сиз, солдат ва кавалер бўлатуриб, қонунни менсимайсиз?

К о н ь. Қонун — йўқ нарса. Команда десанг—бор. На лево кругом марш! дедими, кетаверасан! Тўхта! деса тўхтайсан.

Аграфена. Махоркангизни бу ерда чекмасангиз бўларди, Конь, тутундан дарахт барглари қуриб кетяпти...

Пологий. Очликдан ўғирлашсаку майли эди-я... Очлик кўп нарсага олиб боради; жамийки қабиҳликлар очликдан келиб чиқади деса бўлади. Қорнинг оч бўлгандан кейин, албатта...

Конь. Фаришталар ҳеч нима емайди, шундай бўлса ҳам шайтон худога қарши бош кўтарган...

Пологий (севиниб кетади). Мен ҳам айтяпманку бу шўхлик деб!

Яков Бардин киради. Гапирганда секин ва худди ўз гапига ўзи қулоқ солгандай гапирди. Пологий унга таъзим қилди. Конь унга бетакаллуф «честь» беради.

Яков. Яхшимисиз. Хўш, оламда нима гап?

Пологий. Захар Ивановичга илтимос билан келган эдим...

Аграфена. Арз қилгани кепти. Бугун кечаси фабрикада ишлайдиган йигитлар бодрингини узиб кетишипти...

Яков. Э-э-э... Ундоғ бўлса, акамга айтиш керак...

Пологий. Мен ҳам худди шундай қилмоқчиман... акангиз ҳузурига кириб кетаётган эдим.

Конь (пўнғирлаб). Ҳеч қаёққа кириб кетаётганинг йўқ, бир ерда туриб минғиллаяпсан.

Пологий. Сизга халақит бераётган бўлмасам керак. Газет-пазет ўқиб турган бўлсангиз ё бошқа бирон нарса билан шуғулланиб турган бўлсангиз, унда бошқа гап эди энди халақит берган бўлар эдим.

Яков. Конь, бери келинг...

Конь (боради). Улардай бачкана одамсан-да, Пологий... ғаламиссан!

Пологий. Бу гапларингиз мутлақо ортиқча... Одамга тилни арз-шикоят қилишга бериб қўйган...

Аграфена. Ҳа бас энди, Пологий!.. Одам эмас, чивинга ўхшайсан-а...

Яков (Коньга). Бу ерда нима қилиб турипти? Кетса бўларди...

Пологий (Аграфенага). Агар гапим қулоғингизга ёқмаса ва юрагингизга бориб тегмаса, майли, оғзимни юмдим. (Нарироққа кетади ва йўлакдан у ёқ-бу ёққа юриб, дарахт таналарини ушлаб кўради.)

Яков (*хижолат билан*). Конь... кеча мен яна... аллакимни хафа қилдим, шекилли, а?

Конь (*кулимсираб*). Шунақа бўлди, ҳа... хафа қилдингиз.

Яков (*у ёқ-бу ёққа юриб*). Ҳм... Тавба! Нега мен маст бўлганимда ҳамиша одамларга қаттиқ гапираман-а?

Конь. Кўп одамлар шунақа... Баъзан маст кишилар ҳушёр кишилардан яхшироқ бўлади, мардроқ бўлади. Ҳеч кимдан қўрқмайди, ўзини ҳам аямайди... Бизнинг ротамизда битта унтер-офисер бўлар эди, ҳушёрлигида ўлардай товонялар, чақимчи, уришқоқ бўларди. Ичиб олдими, бўлди, ҳадеб йиғлайверарди. Оғайнилар, мен ҳам инсонман, тупуринглар бетимга дерди. Баъзилар тупурарди ҳам.

Яков. Мен кеча ким билан гапиришдим ўзим?

Конь. Прокурор билан. Пуч калла дедингиз. Кейин, прокурорга, директор хотинининг ўйнашлари кўп, дедингиз.

Яков. Э, аттанг... нима ишим бор экан-а?

Конь. Билмадим... Кейин сиз...

Яков. Бўлди, бўлди, Конь, бас... яна ҳаммага бўлар-бўлмас гап айтиб, хафа қилган чиқмай тагин... Шунақа, ароқ деган нарса — бир бало... (*Стул олдига келиб, ишшаларга бир-бир қараб чиқади, кейин битта рюжкага қуйиб шошмасдан шимиради. Аграфена унга чапдан қараб туриб, хўрсинади*). Менга жиндак ачиняпсиз дейман-а?

Аграфена. Жуда-жуда ачиняпман... Сиз ҳаммани ўз тенгингиздай баравар кўрасиз, баринга ҳам ўхшамайсиз...

Яков. Мана, Конь ҳеч кимга ачинмайди, нуқул файласўфлик қилгани қилган. Одамга ақл ўргатай десанг уни хафа қилишинг керак экан. шунлайми. Конь? (*Палаткадан генералнинг: «Конь! Эй!» деб бақирган овози келади.*) Сизни кўп қийнашгани учун ақлли бўлиб кетганмисиз?

Конь (*кетади*). Генерални кўрсам дарров аҳмоқ бўлиб қоламан.

Генерал (*палаткадан чиқиб*). Конь! Чўмилишга, тезроқ қимирла!

Боғнинг ичкарисыга кириб кетадилар.

Яков (*ўтиради, стулни чайқатиб*). Рафиқамиз ҳали уйқудадирлар?

А гра ф е н а . Турдилар. Чўмилиб келдилар.

Я к о в . Шундай қилиб, менга ачинаман денг?

А гра ф е н а . Ўзингизни боқтирсангиз бўлмайдими?

Я к о в . Келинг, жиндак коньякдан қуйинг.

А гра ф е н а . Шуни ичмай қўя қолсангиз нима қилади, Яков Иванович?

Я к о в . Нега энди? Бир марта ичганимда нимаю, ичмаганимда нима?

А гра ф е н а бир хўрсиниб, коньяк қуяди. М и х а и л С к р о б о т о в ҳовлиқиб киради; қоп-қора чўққи соқолини асабийлашиб сийлайди. Қўлидаги шляпасини бармоқлари билан гижимлайди.

М и х а и л . Захар Иванович турдими? Ҳалиям ётиптими? Ҳа, албатта шу маҳалдан турармиди у киши? Менга... совуқ сутдан топиладими? Ташаккур. Эртангиз хайрли бўлсин, Яков Иванович!.. Янги гапдан хабарингиз борми?.. Бу аблаҳлар мастер Дичковни ҳайдаб юборишни талаб қилишяпти... Ҳа! Бўлмаса иш ташлаймиз деб қўрқитишяпти... падар лаънатилар...

Я к о в . Ҳайданг-қўйингда.

М и х а и л . Ҳайдаш осон, аммо гап бундай эмас-да! Бугун гап шундаки, уларга бир марта ён берсанг кейин бошингга чиқиб олади. Бугун мастерни ҳайда деб талаб қилса, эртага мендан ўзингни ўзинг осиб ўлдир, биз томоша қилайлик дейди...

Я к о в (*мулойим оҳангда*). Буни улар эртагаёқ талаб қилади деб ўйлайсизми?

М и х а и л . Сизга нуқул ҳазил бўлса! Бу исқирт жентельменлар мингга яқин одам бўлса, бунинг устига акангиз ҳар хил либераллик бўлан, яна аллақандай аҳмоқлар прокламациялар билан уларнинг миясини айнитиб турса, қани улар билан бир муомала қилиб кўрингчи... (*Соатига қарайди*.) Мана, ҳадемай соат ўн ҳам бўлади, улар эса пешинда яна жиннилигини бошламоқчи... Ҳа, Яков Иванович, гап шу, мен отпускага кетган вақтда муҳтарам акангиз фабриканинг бўларини бўлдирипти... кўнгли бўшлиқ қилиб, одамларнинг танобини қўйиб юборипти...

Ўнг томондан С и н ц о в киради. У ўттизларга кирган. Чеҳраси хотиржам ва маънодор кўринади.

С и н ц о в . Михаил Васильевич! Копторага ишчи вакиллари келди, хўжайин чиқсин деб талаб қилишяпти.

Михаил. Талаб қилишяпти? Йўқотинг барини, даф бўлишсин! (*Чап томондан Полина киради.*) Кечирасиз, Полина Дмитриевна!

Полина (*мулойим оҳангда*). Сиз ҳамиша сўкина-сиз. Аммо ҳозиргиси нима сабабдан?

Михаил. Э, яна ўша пролетариат-де, нима бўларди!.. Талаб қилаётган эмиш!.. Илгари мендан белини икки букиб илтимос қилар эди..

Полина. Одамларга жуда бераҳмсиз-де, ростини айтсам!

Михаил (*қўлларини кериб*). Ана холос!

Синцов. Бакилларга нима дей?

Михаил. Кутишсин... Боринг!

Синцов шошилмай чиқиб кетади.

Полина. Шу хизматчининг истараси анча иссиқ кўринади. Бизда анчадан бери ишлайдимиз?

Михаил. Бир йилча бўлди шекилли..

Полина. Тузуккина одамга ўхшайди. Ким ўзи?

Михаил (*кифтини қоқиб*). Қирқ сўм мояна олади. (*Соатига қарайди; уф тортиб, тоқатсизлик билан атрофга кўз ташлайди, дарахт тагида турган Пологийни кўриб қолади*). Сиз нима қилиб юрибсиз бу ерда? Менга келдингизми?

Пологий. Мен, Михаил Васильевич, Захар Ивановичнинг ҳузурларига келган эдим.

Михаил. Нимага?

Пологий. Хусусий мулк ҳуқуқининг поймол этилганлиги туфайлидан..

Михаил (*Полинага*). Мана томоша қилинг, бу киши ҳам янги хизматчилардан бири! Эртаю кеч дарди полизда! Дунёдаги ҳамма нарса унинг манфаатларини поймол қилиш учун яратилган деб қаттиқ ишонади. Бу кишига ҳамма нарса халақит беради, офтоб ҳам, Англия ҳам, янги машиналар ҳам, қурвақалар ҳам..

Пологий (*жилмайиб*). Кечирасиз, қурвақалар вақиллаганда ҳамма озор ейди..

Михаил. Боринг конторага боринг! Бу қанақа одат, нуқул ишни ташлаб, арз-дод қилиб юрасиз? Мен ёқтирмаймак бунақа нарсаларни.. Боринг!

Пологий таъзим бериб, кетади. Полина кўзига лорнет тутиб, унинг кетидан кулиб қараб қолади.

П о л и н а. Жуда қаттиқ қўлсиз-а! Аммо, ўзи ҳам ғалати одам экан... Биласизми, чет элларга қараганда, Россияда ҳар хил мижозли одамлар кўпроқ учрайди.

М и х а и л. Бемаза одамлар кўпроқ учрайди десангиз — қўшиламан. Ун беш йилдан бери одам ишла-тиб келаман... Поплар адабиёти безатиб кўрсатган сод-дадил рус халқининг қанақалигини биламан.

П о л и н а. Поплар адабиёти?

М и х а и л. Ҳа бўлмасачи! Мана бу Чернишевский, Доб-ролюбов, Златовратский, Успенский деганлар... (*Соатиға қарайди.*) Жуда кечикиб кетдию, Захар Иванович, а? Эҳ!

П о л и н а. Нима қилиб ўтирганини биласизми? Укан-гиз билан кечаги шахмат ўйинини ўйнаб тугатишмоқда.

М и х а и л. Бу ёқда бўлса ишчилар обеддан кейин иш ташламоқчи... Йўқ, биласизми, бу Россия ҳеч одам бўл-майди! Хўп денг! Турган-битгани анархизм! Иш деса одамларнинг жони чиқади, тартиб-қонданинг нималигини билмайди... Қонуниятга ҳурмат деган нарса йўқ...

П о л и н а. Ҳа бу табиий бир нарса! Қонун бўлмаган мамлакатда қонуният нима қилсин? Ахир, гап ўртамизда қолсину, ҳукуматимиз...

М и х а и л. Ҳа-да! Мен ҳам ҳеч кимни оқлаётганим йўқ! Ҳукуматимизнинг ўзи шунақа. Мана, масалан, ан-гло-саксларни олинг... (*Захар Бардин билан Николай Скороботовлар киради.*) Давлат тузиш учун улардан ях-ши материал йўқ. Инглиз қонуни деса циркдаги ўргагил-ган отдай зир титрайди. Қонуниятни ҳурмат қилиш де-ган нарса уларнинг суяк ва томирларигача сингиб кет-ган... Захар Иванович, салом! Яхшимисан, Николай! Ишчилар билан қилган либерал муносабатларингизнинг янги самараси ҳақида бир шингил эшитиб қўйинг: улар мендан, мастер Дичковни дарҳол ишдан ҳайдайсан деб талаб қилишяпти, бўлмаса обеддан кейин иш ташлай-миз дейишади... ҳа! Бунга нима дейсиз!

З а х а р (*пешонасини силаб.*) Менми? Ҳм... Дичков дедингизми? Анави... уришқоқ одамми? Кейин ёш-ёш қизларни ҳам қийнайди деган гаплар юрувди шекилли? Ҳайдаш керак, албатта! Одилона иш бўлади.

М и х а и л (*ҳовлиқади*) Уф-ф! Ҳурматли шерик, ке-линг, бир жиддий гаплашиб олайлик. Гап адолат тўғри-сида эмас, иш устида кетяпти; адолатлилик — мана бу Николайнинг вазифаси. Яна такрор айтишим мумкин: сиз айтган адолатлилик ишга зарар етказди.

Захар. Кечирасиз, азизим! Бу гапларингиз парадокс-ку!

Полина. Эрталабдан бошлаб иш можароси... мена бор...

Михаил. Минг марта авф сўрайман, аммо давом этдирай... Бу гапни мен ишни ё у ёқлиқ, ё бу ёқлиқ қиладиган гап деб биламан. Отпусага кетмасимдан олдин заводни мен мана мундоқ тутардим (*қўлини мушт қилиб кўрсатади*), бирон одам ёнинг демасиди. Яқшанбалик сайил ва ўйин-томошалар, китобхонликлар ва шунга ўхшаган нарсаларни, ўзингиз биласиз, бизнинг шароитда мутлақо фойдасиз деб биламан. Рус кишининг хом, етилмаган миясига тушган маърифат учқуни ҳеч вақт ақл ўти бўлиб ёнмайди, балки бурқисиб, тутаб ётаверади...

Никол ай. Одам деган ўзини босиброқ гапириши керак.

Михаил (*ўзини зўрға тийиб*). Берган маслаҳатингиз учун раҳмат. Доно маслаҳату, аммо менга фойласи йўқ! Саккиз йиллик меҳнатим орқасида бунёдга келган мустаҳкам аппаратни сиз ярим йил ичида ўзингизнинг ишчиларга бўлган муносабатингиз билан бузиб шалоқ қилиб қўйгансиз. Захар Иванович. Мени ҳамма ҳурмат қиларди, хўжайин деб биларди... Энди ҳамма: икки хўжайин бор экан, бири — меҳрибон, иккинчиси — ёвуз дейди. Меҳрибон хўжайин — сиз бўласиз, албатта...

Захар (*хижолат билан*). Кечирасиз... Бу гапларнинг нима кераги бор, а?

Полина. Михаил Васильевич, жуда қизиқ гапирасиз-а!

Михаил. Бундай гапиришимнинг сабаби бор да... мен жуда бир ноқулай вазиятда қолдим! Утган сафар мен ишчиларга, фабрикани беркитсам беркитаманки, аммо Дичковни бўшатмайман, деб айтган эдим... Улар бундан тоймаслигимни билишди, билишди-да, шу билан босди-босди бўлиб кетди. Жума куни сиз, Захар Иванович, Греков деган ишчига Дичков қўрс одам, уни ҳайдаб юбораман дебсиз...

Захар (*мулоим оҳангда*). Ҳа, ахир, азизим, одамларнинг тишини уриб синдирса... ва шунга ўхшаган қилиқлар қилгандан кейин... Бунга чидаб бўлалми. ўзингиз айтдинг? Биз европаликмиз, маданиятли кишилармиз, ахир!

Михаил. Аввало, биз — фабрика эгаларимиз! Ишчи-

лар ҳар ҳайитда бир-бирларининг тишларини уриб синдиришади,— бизнинг нима ишимиз бор? Аммо, ишчиларга одоб ўргатиш зарурлиги масаласини кейин ҳал қиласиз, ҳозир эса сизни конторада депутация кутиб ўтирибди, депутация Дичковни ишдан ҳайдашни талаб қилади. Нима қилмоқчисиз?

Захар. Уша Дичков шу қадар зарур одамми, а?

Николай (*қўрслик билан*). Менимча, бу ерда одам ҳақида эмас, принцип ҳақида гап бўляпти.

Михаил. Ҳа, баракалла! Фабрикада ким хўжайин: сиз билан мен хўжайинми, ё ишчилар хўжайинми,— гап шу ҳақда боради.

Захар (*саросималаниб қолди*). Тушундим, тушуниб турибман! Аммо...

Михаил. Агар биз уларга ён берсак, билмадим яна нималарни талаб этишаркин... Улар сурбет-ку бари! Якшанбалик мактаблар ва шунга ўхшаган нарсалар ярим йил ичида қиладиганини қилиб бўлди, ишчилар менга ўқрайиб қарайди, прокламациялар пайдо бўпти... Социализмнинг ҳиди келиб турипти... ҳа!

Полина. Узоқ, пастқам жойда бирдан социализм деб ўтирсаларинг... қизиг-а!

Михаил. Қизиқ деяпсизми? Муҳтарам Полина Дмитриевна, болалар кичкиналигида қизиқ бўлади, ўсиб улғайгандан кейин кўрасизки, кап-катта аҳмоқ бўлиб чиқпти...

Захар. Энди нима қилмоқчисиз, а?

Михаил. Заводни беркитмоқчиман. Бир оз оч қолишсин, ҳовуридан тушади. (*Яков ўрнидан туриб. стол ёнига келади-да, ичади; сўнгра шошилмасдан чиқиб кетади.*) Заводни беркитсак, ишга хотинлари аралашади... Ўйғлай бошлашади, хомхаёллари билан маст бўлган одамларга хотинларининг йиғиси худди нашатир спиртдай таъсир қилади, бирпасда ҳушига келтиради.

Полина. Жуда бераҳм, дағал гапирасиз-а!

Михаил. Турмуш шуни талаб этади.

Захар. Аммо, мен сизга айтсам, бу тадбирнинг... зарурияти бормикан?

Михаил. Бирон бошқа таклифингиз борми?

Захар. Мен бориб, улар билан бир гаплашиб кўрсам, а?

Михаил. Сизнинг уларга ён босишингиз турган гап, бундай бўлса менинг аҳволим яна ёмонлашади... мен-

дан хафа бўлмангу, аммо иккиланишингиз менга қаттиқ тегади, ҳа! Ишга зарар келтиришини у ёққа қўйиб турайлик. . .

З а х а р (шошиб). Ҳа ахир, мен йўқ деяганим йўқку, фақат мулоҳаза қилияпман. Узингиз биласиз, мен заводчи бўлишдан кўра кўпроқ помешчикман. . . Бу гапларнинг бари мен учун янги, мураккаб гаплар. . . Одил бўлгинг келади-да. . . Ишчиларга қараганда деҳқонлар анча юмшоқ, соддадилроқ бўлади. . . улар билан апоқчапоқ яшаймиз! . . Ишчилар орасида жуда ажойиб одамлар бор, аммо кўпчилигини олганда жуда бебош бўлиб кетган, бу гапингиз тўғри. . .

М и х а и л. Айниқса, сиз уларга кўп ваъдалар берганингиздан кейин. . .

З а х а р. Гап шундаки, сиз кетганингиздан кейин бирдан қандайдир жонланиш сезилиб қолди. . . Йўғ-э, қизишиш деганим. . . аммо уларни тинчитиш керакмиди, ахир? Биз тўғримизда газеталарда ёзишди. . . Жуда қаттиқ ёзишди, билсангиз. . .

М и х а и л (бетоқат бўлиб). Соат ўндан ўн етти минут ўтди. Масалани тезроқ оир еқлик қи. иш керак; масала шундай: ё заводни ёпишим керак, ё бўлмаса шерикликни йиғиштираман. Заводни ёпсак ҳеч қандай зарар қўрмаймиз, бунинг олдини олиб қўйганман. Шошилишч заказлар бажарилиб бўлган, складларда унча-мунча молимиз бор. . .

З а х а р. Оббо-о! Масалани ҳозирнинг ўзида ҳал қилиш керак дейсиз. . . тушуниб турибман! Сиз нима дейсиз, Николай Васильевич?

Н и к о л а й. Менимча, акамнинг гапи тўғри. Агар маданият қадрига етадиган бўлсак, маълум принципни қўллаб, шунда қаттиқ туриш керак.

З а х а р. Яъни, сиз ҳам заводни ёпиш керак дейсиз-да, шундайми? Оббо-о-о! .: Қимматли Михаил Васильевич, мендан хафа бўлманг. . . Мен ўн минутлардан кейин. . . жавобини бераман. . . Хўбми?

М и х а и л. Марҳамат!

З а х а р. Полина, ўтинаман сендан, мен билан юр. . .

П о л и н а. (эрининг кетидан кетади). Э, худойим-эй! Қандай дили-сиёҳлик иш бўлди бу. . .

З а х а р. Деҳқон асрлар бўйи дворянни ҳурмат қилишга ўрганган.

Кетадилар.

Михаил (*ғижиниб*). Латта! Жанубда бўлиб ўтган деҳқонлар ғалаёнидан кейин гапираётган гапларини қара! Аҳмоқ!..

Николай. Ўзингни бос. Михаил! Одам ўзини тиябилиши керак.

Михаил. Асабларим ортиқ дош беролмай қолди, ахир! Фабрикага борадиган бўлсам ёнимга мана буни солиб борадиган бўлибман! (*Чўнтагидан тўппонча чиқариб кўрсатади.*) Бу аҳмоқнинг дастидан фабрикадагилар мени ёмон кўриб қолган! Шерикликдан воз кечай десам, у ҳам бўлмайти, энг олдин мени ўзинг койиб берасан. Бутун капитализмиз шерикликка қўйилган. Мен кетсам бу аҳмоқ кал бутун ишни барбод этади, юборади.

Николай (*бамайлихотир*). Гапинг муболағасиз бўлса, иш чатақ кўринади.

Синцов (*киради*). Сизни ишчилар сўрашяпти...

Михаил. Мени? Яна нима гап?

Синцов. Пешиндан кейин завод ёпилармиш деган гап тарқалипти.

Михаил (*укасига*). Ана, кўрдингми! Қаердан бишилипти?

Николай. Яков Иванович бориб айтган бўлса керак-да.

Михаил. Э... падарига минг лаънат! (*Дарғазаб бўлиб Синцовга қарайди.*) Нима учун ҳаммадан кўпроқ сиз ташвиш тортасиз, Синцов жаноблари? Келасиз-да, нуқул гап сўрайсиз... а?

Синцов. Мени сизга бухгалтер юборди.

Михаил. Шунақами? Нега одамга лабларингизни қийшайтириб, ўқрайиб қарайсиз? Нимадан хурсандсиз, айтингчи?..

Синцов. Бу ўзимнинг ишим бўлса керак.

Михаил. Менинг фикрим бошқача... ва менга бошқачароқ муомила қилишингизни маслаҳат кўрардим... ҳа! (*Синцов унга тикилиб қарайди.*) Хўш, яна нимани кутасиз?

Татьяна (*ўнг томонднн киради*). Э-э... Директор... мунча шошасиз? (*Синцовга қичқиради.*) Матвей Николаевич, саломатмисиз?

Синцов (*меҳрибон товуш билан*). Саломатмисиз! Қалай, чарчамадингизми?

Татьяна. Йўқ, раҳмат. Эшқакдан қўлларим оғриб қопти... Хизматга кетяпсизми? Шошманг, эшиккача

кузатиб қўяман. Биласизми, сизга айтадиган гапим бор эди. . .

Синцов. Йўқ, билмайман.

Татьяна (*Синцов билан бирга кетади*). Кечаги гапларингизда донолик бору, аммо ундан ҳам эмоциональ туйғу кўпроқ. . . Баъзан гапда ҳиссиёт қанча кам бўлса, шунча ишонтирарли бўлади. . . (*Уларнинг гапи эшитилмай қолади.*)

Михаил. Ана томоша-ю, мана томоша! Бетамизлиги учун гап эшитган хизматчинг кўз олдинда шерингининг укасининг хотини билан бемалол отамлашса. . . Укаси — пияниста, укасининг хотини — актриса. Нимага ҳам келишипти бу ерга? Пишириб қўйган эканми! . .

Николай. Қизиқ жувон экан. Ўзи чиройли, кийим танлашни биладиган жозибадор хотину, гадога ошиқ бўлгани қизиқ. Қизиқ кўринса ҳам, тентаклик.

Михаил (*киноя билан*). Бунинг демократизм дейдилар. Ўзи қишлоқ муаллимасининг қизи экан, мен кўпроқ содда одамларни яхши кўраман дейди. . . Нима бало бўлиб мен бу помешчикларнинг ичига аралашиб қолдим-а. . .

Николай. У ёғини суриштирганда, ёмон эмаску-я, ҳар ҳолда завод хўжайини — ўзинг-ку.

Михаил. Хўжайин бўламан ҳам-да! Аммо, ҳозирча хўжайин мен эмас. . .

Николай. Менимча, ҳеч кимга йўқ демаса керак. . . Жуда кўнгилчанг хотин кўринади.

Михаил. Бу либерал ухлаб қолдими? . . Йўқ, Россия — ношуд, нўноқ бир мамлакат! . . Одамлар гангиб қолган, нима қилишини билмайди, ҳамма тентирайди, хаёл суради, гап сотади. . . Ҳукумат бўлса эсини еб қўйган бир тўда одамлардан иборат. . . улар бефаросат, ёвуз одамлар. ҳеч нарсага ақллари етмайди, қўлларидан ҳеч нарса келмайди. . .

Татьяна (*қайтади*). Бақриб ётибсизми? . . Нима бало, ҳамма бақришга тушиб қолди. . .

Аграфена. Михаил Васильевич, сизни Захар Иванович чақиряптилар.

Михаил. (*Охиригача эшитмай киради*). Хайрият-е!

Татьяна (*стол ёнига келиб ўтиради*). Бунча қизишмасан?

Николай. Сизга бунинг унча қизиғи бўлмаса керак,

Т а т ь я н а (сокин). Акангизни кўрсам бир полицейский эсимга тушади. Бизда, Костромада, саҳнада бир полицейский дежурлик қиларди... бўйи дароз, кўзлари чақчайган...

Н и к о л а й. Акамга ўхшашлигини пайқамадим.

Т а т ь я н а. Мен афти ўхшайди деганим йўқ-ку... Уша полицейский доим шошгани-шошган эди; юриб эмас, доим югуриб юрарди, папирос чекканда одамларга ўхшаб чекмай, паға-паға тутун ютиб чекарди; уни кўрган одам, нега бу тинч юрмайди, нуқул сакрайди, думбалоқ ошади, деб ўйларди... бир нарсага эришмоқчи бўлиб тиришганга ўхшарди-ю, аммо нимага эришмоқчи эканлигини ўзи ҳам билмас эди.

Н и к о л а й. Билмасди деб ўйлайсизми?

Т а т ь я н а. Имоним комил. Киши ўзига бир нарсани мақсад қилиб қўйса, ҳовлиқмай, шошилмай олға бориши керак. У полицейский шошгани-шошган эди. Шошиши ҳам қизиқ: худди ичидан бир нарса қайнаб тошиб чиқаётгандай, ҳар кимни туртиб, уриниб-суриниб, югургани югурган эди. Уни очкўз деб бўлмас эди, йўқ... аммо қиладиган ишини шошип-пишиб қилар эди, ўзининг ҳамма вазифасини, шу жумладан пора олиш вазифасини ҳам, энтикиб, ҳовлиқиб адо этарди. Порани ҳам шундоққина ола қолмасди, қўлдан юлиб оларди, оларди-да, шошганидан раҳмат дейишни ҳам эсидан чиқарар эди... Ахир бир куни от тагида қолиб ўлиб кетди.

Н и к о л а й. Менинг акамни ҳам беҳуда ҳаракат қиладиди демоқчимисиз?

Т а т ь я н а. Ий-я, шундай бўлиб чиқдимиди? Мен бундай демоқчи эмас эдим... Акангиз худди ўша полицейскийга ўхшайди демоқчийдим, холос...

Н и к о л а й. Бунда акамга ёқадиган ҳеч гап йўқ, шекилли.

Т а т ь я н а. Мен акангизга ёқадиган гап айтмоқчи эмас эдим.

Н и к о л а й. Нозингиз жуда бошқача.

Т а т ь я н а. Шунақами?

Н и к о л а й. Аммо, унча мароқли эмас.

Т а т ь я н а (сокин). Сиз билан суҳбат қилиб мароқ топадиган аёл ҳам бормикин?

Н и к о л а й. Оҳо!

П о л и н а (киради). Бугун бир нима бўлдими ўзи, ҳеч ким бир бирига қовушмайди. Ҳеч ким ионушта қилай

демайди, ҳамма зарда қилади. . . уйқуга тўймаганми, нима бало. Надя бўлса азонлаб Клеопатра Петровна билан ўрмонга қўзиқорин тергани кетипти. . . Кечагина бормагин деб тайинловдим. . . Ё худо. . . турмуш оғирлашиб кетдими дейман!

Т а т ь я н а. Кўп овқат ейсан-да. . .

П о л и н а. Тая, жуда қўполсан-эй! Одамларга мунча ёмон муомала қиласан. . .

Т а т ь я н а. Ростданми?

П о л и н а. Ҳеч ниманг бўлмаса, ҳамма нарсадан халос бўлсанг беташвиш юриш осон. Аммо ёнверингдаги минг-минг одамни боқиш. . . ҳазил гапми?

Т а т ь я н а. Қўй, боқма, улар ўз билганича яшайчерсин. . . Заводни, ер-мулкни ўшаларга бер, ташвишдан қутулсан. . .

Н и к о л а й (*папирос чекиб*). Бу — қайси пьесадан?

П о л и н а. Нега бунақа дейсан, Тая? Ҳайронман! Захарни кўр, жиғибийрони чиқиб ўтирибди. . . Ишчилар тинчигунча заводни ёпадиган бўлдик. Аммо, ўзинг бир ўйлаб кўр, ҳазил гапми заводни ёпиш! Юзлаб одам ишсиз қолади. Барининг бола-чақаси бор, ахир. . . даҳшат!

Т а т ь я н а. Даҳшат бўлса — ёпманглар. . . Нега ўзларингга ўзларинг ташвиш орттирасанлар?

П о л и н а. Тая-ей! Одамнинг энсасини қотирасан-а! Ахир, заводни ёпмасак, ишчилар стачка қилади, бу ундан ҳам ёмон!

Т а т ь я н а. Нимаси ёмон?

П о л и н а. Ҳаммаси ёмон. . . Уларнинг ҳамма талабларига кўнолмаймиз, ахир! Тагини суриштирсанг, бу талаблар уларнинг ўзидан чиққан эмас, уларни социалистлар йўлдэн урган, шунинг учун бақришади. . . (*Қизишиб*.) Шу нарсага мен сира тушунолмайман! Чет элда социализм ўз йўли билан, ошкор яшайверади. . . Бизда эса, Россияда, монархиялик давлатда бунинг сира ўринсизлигини билишмайди-да, ишчиларнинг қулоғига гап қуйиша беради! . . . Бизга мутлақо бу эмас, конституция керак. . . Сиз қандоғ ўйлайсиз, Николай Васильевич?

Н и к о л а й (*кулимсираб*). Бир оз бошқачароқ ўйлайман. Социализм жуда хавfli нарса. Мустақил ирқий фалсафаси бўлмаган мамлакатда, ҳар нарсани четдан йўл-йўлакай илиб олинадиган мамлакатда социализмнинг томир отиши табиий бир нарса. . . Бизлар ўзимизни дам

у ёққа, дам бу ёққа ташлайдиган одамлармиз. . . бизнинг касалимиз шунда.

Полина. Жуда тўғри гап! Рост, биз ўзимизни дам у ёққа, дам бу ёққа ташлайдиган одамлармиз.

Татьяна (*ўрнидан туради*). Айниқса, сен билан эринг. Ё бўлмаса, мана, прокурор муовини. . .

Полина. Сен ҳеч нарсани билмайсан, Таня. . . Захарни бутун губернияда қизил деб аташади!

Татьяна (*юради*). Менимча, у фақат уялгандагина қизаради, шунда ҳам камдан-кам қизаради. . .

Полина. Таня! Сенга бир нима бўлдимми ўзи? . .

Татьяна. Қаттиқ тегдимми? Билмабман. . . Сенларнинг турмушинг назаримда худди ҳаваскорлар қўйган спектаклга ўхшайди. Роллар бемаза тақсимланган, таллант деган нарса йўқ, ўйинни кўрсанг кўнглинг беҳузур бўлиб кетади. . . Пьесага тушуниб бўлмайди. . .

Николай. Бу гапингизда ҳақиқат бор. Ҳамма жуда зериктирарли пьеса деб нолийди!

Татьяна. Тўғри, биз пьесани бузиб турибмиз. Менимча, буни статистлар¹ ҳам, сахна орқасидаги одамлар ҳам тушуна бошлаган. . . Бир кунмас, бир кун бизни сахнадан ҳайдаб юборишади. . .

Генерал билан Конь киради.

Николай. Охо! Гапингиз бошқача-ку!

Генерал (*яқинроқ келиб бақиради*). Полина, генералга — сут, — х-хо! Муздек сут! . . (*Николайга.*) Э-э, қонунлар гўркови ҳам шу ерда эканлар-да! . . Ўзимнинг гўзал жияним, қўлларидан! Конь, собоқни такрор эт; солдат нимади?

Конь (*эриниб*). Бошлиқлар нимани хоҳласа — шу, жаноби олийлари!

Генерал. Солдат балиқ бўла оладими?

Конь. Солдатнинг қўлидан ҳар нарса келиши керак. . .

Татьяна. Жон тоға, кеча ҳам шу ҳазилингизни қилудингиз. . . Ҳар куни шу ҳазил экан-да, а?

Полина (*уҳ тортиб*). Ҳар куни, чўмилгандан кейин. . .

Генерал. Ҳа, ҳар куни! Ҳар куни ҳар хил, бўлмаса-чи! Бу лўттибоз чол савол-жавобни ўзи ўйлаб топиши керак эди.

¹ *Статист* — спектаклда сўзсиз роль ўйнайдиган артист.

Татьяна. Сизга ёқадими бу, Конь?
 Конь. Жаноби олийларига ёқади.
 Татьяна. Узингизгачи?
 Генерал. Узига ҳам ёқади...
 Конь. Мен масқарабоз бўлишга қариб қолганман...
 лекин, қорнинг оч бўлгандан кейин чидайсан-да...
 Генерал. Ҳа айёр! Кругом марш!
 Татьяна. Кекса одамни хўрлагани уялмайсизми?
 Генерал. Мен ўзим ҳам қари одамман! Узингиздан бирон қизиқ гап чиқмаса... Актриса деган, одамларни мундоғ кулдириб ўтириши керак, сиз-чи? Сиз...
 Полина. Биласизми тоға...
 Генерал. Ҳеч нарса билмайман...
 Полина. Заводни ёпмоқчимиз...
 Генерал. Ҳа-ҳа! Жуда саз бўпти! Гудоги қурсин! Эрта саҳарда маза қилиб ухлаб ётганинда бирдан увуллаб қолади!.. Епилсин!..
 Михаил (*илдам юриб киради*). Николай, бир минутга! Хўш, заводни ёпдик. Аммо, эҳтиёт чорасини кўриб қўйиш керак... Вицегубернаторга телеграмма юбор, аҳволни қисқа қилиб тушунтир-да, солдат сўраттир... Менинг номимдан юбор.
 Николай. У бизим ўзим ҳам қалинман.
 Михаил. Ҳозир бориб, депутатларга даф бўлинглар дейман... Телеграмма тўғрисида ҳеч кимга айтма, вақти келганда ўзим айтаман... Хўпми?
 Николай. Яхши.
 Михаил. Ўз айтганингни қилсанг тоза завқланасан-да киши! Мен сендан катта бўлсам ҳам, қалбим ёш, ука, нима деб ўтирибсан ҳали?
 Николай. Бу ёшлик эмас, менимча — асабийлик...
 Михаил (*гердайиб*). Асабийликнинг қанақа бўлишини мен бир кўрсатиб қўяй, сен томоша қил! (*Кулиб чиқиб кетади.*)
 Полина. Беркитишадиган бўлишиптими, Николай Васильевич?
 Николай. (*чиқиб кета туриб*). Шунақага ўхшайди.
 Полина. Е худо!
 Генерал. Нимани беркитишмоқчи?
 Полина. Заводни...
 Генерал. Э, ҳа-а... Конь!
 Конь. Манаман.
 Генерал. Бор, қармоқ билан қайиқни ҳозирла.

К о н ь. Тайёр.

Г е н е р а л. Бир балиқлар билан «дим-дим» ўйнаб келай... одамлар орасида зерикиб ўтиргандан кўра шу яхши... (Хохолаб кулади.) Ухшатдимми, а? (Надя югуриб киради.) Э-э, ниначи!.. Узи нима гап?

Н а д я (қувонган ҳолда). Қизиқ воқиа бўлди! (Орқасига қайрилиб, чақиради.) Келаверинг, тортинманг! Греков! Кеткизманг, Клеопатра Петровна! Биласанми, вой хола-эй! Энди ўрмондан чиқиб келаётсак, олдимиздан учта маст ишчи чиқиб қолди... эшитяпсанми?

П о л и н а. Вой ўлай! Неча марта айтаманки сенга...

К л е о п а т р а (кетидан Греков киради). Буни айтинг-а, қандай қабиҳлик!

Н а д я. Нега қабиҳлик дейсиз, вой! Шунчаки, қизиқ воқиа бўлди-да!.. Учта ишчи, хола... бизга кулиб қараб: «Ўзимизнинг жонон ойпошшаларимиз-ку...» дейишди.

К л е о п а т р а. Албатта эримга айтиб, ҳайдаттирма-сам...

Г р е к о в (кулиб). Нима сабабдан?

Г е н е р а л (Надяга). Бу исқирт кимди?

Н а д я. Бизнинг нажоткоримиз, бобо, тушундингми?

Г е н е р а л. Ҳеч нарса тушунмадим!

К л е о п а т р а (Надяга). Нималар деятганингизни ўзингиз биласизми?

Н а д я. Мен бўлган гапни айтяпман-да!

П о л и н а. Бирон гапингга тушунсам ўйлай агар, Надя!

Н а д я. Чунки, гапиргани қўймаяпсизлар-да, вой!.. Ёнимизга келиб: «Келинлар, қизлар биргалашиб ашула айтамин...» дейишди.

П о л и н а. Вой беҳаё бўлмай ўлгурлар!

Н а д я. Ҳеч бир-да! «Сизларнинг яхши ашула айтишларингни биламиз... Рост, бир оз кайфимиз бор, аммо кайфимиз борида қайтанга яхшироқ бўламиз...» дейишди. Бу тўғри гап, хола! Мастликда улар ҳар вақтдагидек қош-қовоқларини солиб юришмайди...

К л е о п а т р а. Бахтимизга, мана бу йигит...

Н а д я. Сиздан мен яхшироқ гапириб бераман! Клеопатра Петровна уларни жеркий бошлади... Шуни бекор қилдингиз-да! Рост! Шундан кейин, ишчилардан бири, ориқ, новчаси...

К л е о п а т р а (дўқ билан). Мен уни танайман!

Надя. Клеопатра Петровнанинг қўлларидан ушладиди-да, маънос бир ҳолда: «Ўзингиз кўҳликкина, ўқимишли хотин экансиз, юзингизга қараган одам роҳат қилади, сиз бўлсангиз бизни койийсиз. Ё биз сизни хафа қилдикми?» деди. Шундай гапирдики. . . юракдан чиқариб гапирди! Аммо бошқаси, ёнидаги шериги, ҳақиқатан ҳам. . . Униси: «Булар билан нима қиласан гапиришиб? Булар гапингга тушунармиди? Булар — йиртқичлар-ку! . . .» деб айтди. Мен билан бу киши йиртқич эмишмиз! *(Кулади.)*

Татьяна *(кулмсираб)*. Бу ном сенга ёқипти, шекилли?

Полина. Сенга неча марта айтаман, Надя. . . Ҳар ерда тентираб юрасан. . .

Греков *(Надяга)*. Энди менга жавобми?

Надя. Йўқ, йўқ, кетмайсиз! Чой ичасизми? Ё сут? Ичасизми?

Генерал хохлаб кулади. Клеопатра кифтини қоқди Татьяна Грековга қараб, секин-секин ўзича ашула айтиб туради. Полина бошини пастга эгиб, чочиқ билан қошиқни зўр бериб артади.

Греков *(кулиб)*. Раҳмат, ичмайман.

Надя *(қатъий оҳангда)*. Тортинманг, нега тортинманг? . . . Булар бари меҳрибон, кўнгли очиқ одамлар, рост!

Полина *(энсаси қотиб)*. Вой, Надя!

Надя *(Грековга)*. Кетмай тулинг, ҳозир ҳамма воқияни айтиб бўлай. . .

Клеопатра *(энсаси қотиб)*. Хуллас, мана бу йигит нақ вақтида етиб келиб қолиб, пияниста ўртоқларини, буларга тегманглар, деб койиди. . . кейин мен, бизни кузатиб қўйинг, деб илтимос қилдим. Бўлган гап шу. . .

Надя. Вой, ҳеч ҳам бунақа эмас! Воқия сиз гапириб бергандай бўлса. . . ҳамма зерикиб ўлади-ку! . . .

Генерал. Ана холос!

Надя *(Грековга)*. Ўтирсангизчи! Ўтиринг. Хола, сиз ҳам ўтир денг! Нега қовоқларингдан қор ёғади, а?

Полина *(ўтирган еридан, Грековга)*. Раҳмат сизга, йигитча. . .

Греков. Арзимаёди. . .

Полина *(яна қуруқроқ)*. Хотин кишини ҳимоя қилиб, жуда яхши қилибсиз. . .

Греков *(бамайлихотир)*. Буларни ҳимоя қилишининг ҳожати йўқ эди. . . ҳеч ким хафа қилгани йўқ.

На д я. Вой, хола! Шунақаям деб бўладими? ..

По л и н а. Менга ўргатма. . .

На д я. Ҳа ахир, ҳеч кимни ҳеч ким ҳимоя қилгани йўқ! Бу киши ўртоқларига: «Қўйинглар, ўртоқлар, яхши эмас!» деди, холос. Улар ҳам, бу кишини кўриб севи-нишди: «Греков, юр биз билан, сен асл одамсан!» дейиш-ди. Рост, бу киши ҳақиқатан ҳам ақлли одам. . . кечира-сиз, Греков, аммо ростини айтиш керак-да! . .

Г р е к о в (*кулимсираб*). Мени хижолатга солиб қўй-дингиз-ку. . .

На д я. Мен эмас, мана булар, Греков!

По л и н а. Надя! . . Бунчалик маҳлиё бўлишингга ту-шунолмай қолдим. . . Масқарабозликми бу. . . Бас қил! . .

На д я (*ҳаяжонда*). Ҳа, кулинглар бўлмаса! Нимага ўшшайиб ўтирибсизлар? Кулинглар!

К л е о п а т р а. Надянинг сал нарсадан ҳам лоф чиқа-риб, бошга кўтарадиган одати бор экан. Ҳозир айниқса. . . бегона одам олдида шундай қилиш ўзига ёқса керак-да. . . бегона киши бўлса ундан кулиб турипти.

На д я (*Грековга*). Мендан куляпсизми? Нима учун?

Г р е к о в (*самимий*). Кулаётганим йўқ, завқланаё-тибман. . .

По л и н а (*ҳайратда қолиб*). Нима? Ҳой тоға. . .

К л е о п а т р а (*кулимсираб*). Ана, айтмадимми!

Г е н е р а л. Бас энди! Ҳар нарсанинг ҳам ози яхши. Мана, йигитча мана буни ол-да, жўна, йўлингдан қол-ма. . .

Г р е к о в (*орқа ўгириб*). Раҳмат. . . керак эмас.

На д я (*юзини қўллари билан беркитиб*). Вой! Бу нимаси?

Г е н е р а л (*Грековни тўхтатиб*). Шошма! Бу — ўн сўм-ку. . .

Г р е к о в (*сокин*). Ун сўм бўлса нима бўпти?

Бир зум ҳамма яндамай қолади.

Г е н е р а л (*хижолатда*). Э. . . ўзингиз кимсиз?

Г р е к о в. Ишчи.

Г е н е р а л. Темирчимисиз?

Г р е к о в. Слесарь.

Г е н е р а л (*дўқ билан*). Бунинг фарқи йўқ! Нега пул берса олмайсан, а?

Греков. Хоҳламадим, олмадим-да.

Генерал (*жазаваси тутиб кетади*). Бу нима майна-возчилик? Нима дейсан ўзинг?

Греков. Ҳеч нима демайман.

Генерал. Балки, оймқизни беринг деб илтимос қилиб қоларсан, а? (*Хохолаб кулади. Генералнинг бу қилиғи ҳаммани хижолатга солади.*)

Надя. Вой!.. нималар деяпсиз!

Полина. Тоға, ўтинаман сендан...

Греков (*генералга, сокин*). Нечага кирдингиз?

Генерал (*эсанкираб қолади*). Нима? Менинг... ёшимни сўраяпсанми?

Греков (*ҳамон сокин оҳангда*). Неча ёшга кирдингиз?

Генерал (*атрофга аланглаб қараб*). Нима гап ўзи? Ҳа олтмиш бирга... Нима эди?

Греков (*чиқиб кета туриб*). Шунча ёшга кирган одам бир оз ақллироқ бўлиши керак.

Генерал. Нима, нима?.. Менга... ақлли?..

Надя (*Грековнинг кетидан югуради*). Менга қарапг... сиз хафа бўлманг! У қариб қолган одам. Булар бари меҳрибон, худо урсин!

Генерал. Нима бўлди ўзи, а?

Греков. Сиз куйинманг... Буларнинг ҳаммаси табиий бир гап!

Надя. Бари иссиқлаб кетган-де... шунинг учун кайфлари ҳам бузуқ... Мен ҳам тузукроқ қилиб айтиб беролмадим.

Греков (*кулиб*). Қандай қилиб айтиб берманг, булар барибир тушунмайди, хўб денг.

Икковни кўздан ғойиб бўлади.

Генерал (*ҳамон эсанкираган*). Мени... менга шунақа дедими, а?

Татьяна. Ўзингиз бекорга пул узатдингиз-да.

Полина. Эҳ, Надя!.. Бу Надянинг дастидан!

Клеопатра. Пулни менсимайди-я! Вой, номусли испанга ўхшаб кеккаймай ўлгур! Эримга айтиб, бир сени...

Генерал. Мишиқи!

Полина. Шу Надядан жуда куйдим-да!.. Уша билан бирга кетди-я... Улиб бўлдим!

Клеопатра. Улар кундан кунга ҳадларидан ошиб кетяпти, сизнинг социалистларингиз. . .

Полина. Унинг социалистлигини қаердан била қолдингиз?

Клеопатра. Кўриб турибман! Тузук ишчиларнинг ҳаммаси социалист бўлади. . .

Генерал. Захарга айтиб қўяй. . . шу бугуноқ мишиқини заводдан ҳайдаб юборсин!

Татьяна. Завод берк.

Генерал. Умуман, ҳайдаб юборсин!

Полина. Надяни чақир. . . ўтинаман сендан! Холанг хафа бўлди дегин. . .

Татьяна кетади.

Генерал. Вой маҳлуқ-эй! Ёшинг нечада дейди-я!

Клеопатра. Пиянисталар кетимиздан ҳуштак чалиб қолди. . . Сиз бўлсангиз улар билан оғиз-бурун ўпишасиз. . . нима фойда?

Полина. Ҳа-я! . . Бунга нима дейсиз; чоршанба куни извошда қишлоққа борсам, бирдан кетимдан ҳуштак чалишади! Ҳатто менинг кетимдан ҳам ҳуштак чалишадиган бўлишипти! Бунинг қанчалик беадабчилик эканлигини бу ёққа қўйинг, от ҳуркиб кетиши мумкин-а, ахир!

Клеопатра (*насихатгўйлик билан*). Ҳамма айб Захар Ивановичда! Ўзи билан овом ўртаси яқин-йироқлигини билмайди, эрим шундай деяпти. . .

Полина. Кўнгли бўш-да. . . ҳаммага меҳрибон бўлай дейди! Овом халқи билан яхши муносабатда бўлиш икки томонга ҳам фойда, бунга у қаттиқ ишонади. . . Деҳқонлар билан шундай муносабатда бўлгани учун ҳам улар ундан рози-да. . . Ерни ижарага олишади, ижара ҳақини тўлашади, олам гулистон. Мана булар. . . (*Татьяна билан Надя кирадилар*). Надя! Жонгинам, бу беадаблигини биласанми. . .

Надя (*ҳаяжонда*). Сизлар. . . ўзларинг беадабсизлар! Иссиқдан бўкиб қолибсизлар, ҳамманглар заҳар, эсларингни йўқотибсизлар, ҳеч нимага тушунмайсизлар! . . Сиз-чи, бобо. . . шунақаям аҳмоқ бўладими одам! . .

Генерал (*тутоқиб кетиб*). Мен? Мен аҳмоқ? Мени аҳмоқ демаган энди сен қолибмидинг?

Надя. Нега бўлмаса. . . менинг тўғримда унақа дейсиз? Уят эмасми?

Генерал. Сен мени уялтирасанми? Бас-е! Раҳмат сенга-е! Тўйдим бу гаплардан! (*Кетади ва бақиради.*) Конь! Уруғ-аймоғинг билан қирилиб кетгур Конь, қаерга йўқолдинг, аҳмоқ, пуч калла?

Надя. Сиз-чи, хола, сиз ҳам... Тағин чет элларда турганмишлар, сиёсатдан гапирадилар!.. Келган одамни мундоқ ўтқизиб бир стакан чой берсангиз кимни ўлдирипти? Сизни қарангу...

Полина (*қошиқни ташлаб, ўрнидан туради*). Тоқатим қолмади... нималар деяпсан ўзинг?..

Надя. Сиз ҳам, Клеопатра Петровна, ғалати экансиз... Йўлда ўлардай хушомад қилиб келдингиз, бу ерга келиб...

Клеопатра. Ҳа, у билан оғиз ўпишайми? Кечирасиз, башараси кир экан. Сиздан дакки эшитишга ҳам тоқатим йўқ. Мана, Полина Дмитриевна, кўрдингизми? Демократизмми, гуманизмми, ишқилиб бари шунинг балоси!.. Бу гапларнинг ҳаммаси ҳозирча менинг эримнинг елкасига тушиб турипти... сизнинг елкангизга ҳам тушиб қолар, шошмай туринг!

Полина. Клеопатра Петровна, Надя учун сиздан афв сўрайман.

Клеопатра (*чиқиб кета туриб*). Ҳожати йўқ. Гап Надяда эмас, фақат Надяда эмас... Ҳаммада айб!

Полина. Менга қара, Надя! Онанг жон бераётганда сени менга топшириб кетган эди, сени тарбия этиш...

Надя. Ойимга тил текизманг! Сиз ойимни ҳамиша ёмонлаб келасиз!

Полина (*ҳайратда қолади*). Надя! Нима бало, тобинг йўқми?.. Эс-ҳушингни йўқотма! Сенинг онанг менга сипгил эди, унинг қанақалигини сендан кўра яхшироқ билсам керак...

Надя (*зўрға йиғисини тийиб*). Ҳеч нима билмайсиз дедим, билмайсиз! Бой, бечорага ҳеч ҳам дўст бўлмайди... Менинг ойим бечора эди, яхши эди... Бечораларнинг ҳолига етармидинглар!.. Сизлар мана бу Таня опамга ҳам тушунмайсизлар-ку...

Полина. Надежда, ўтинаман сендан, кет! Кет дейман!

Надя (*чиқиб кета туриб*). Ўзим ҳам кетаман!.. Аммо мен ҳақлиман! Сизлар эмас, мен ҳақли!

Полина. Уф-ф! Ё худойим-эй!.. Соппа-соғ қиз шунақа қилиб ўтирса... тутқаноқдан ҳам баттар-а, худди

истериянинг ўзи-ку бу! Кечир мени, Таня, аммо бунда сенинг таъсиринг борлиги кўриниб турипти... ҳа! Гўё у катта одамдай, ҳар нарса тўғрисида гапирасан... хизматчилар билан бирга олиб юрасан... Конторчиларми-ей... ҳеч ақлга сиғмайдиган гап! Иннайкейин, қайиқда юришлар...

Т а т ь я н а. Жазаванг тутмай қўя қолсин... дори-пори ичиб ол! Бояги ишчига... бемаъни муомала қилганингга ўзинг ҳам иқрор бўлишинг керак! Жой кўрсатсанг стулингни синдириб қўймас эди-ку!

П о л и н а. Бундай дейишинг нотўғри... Мени ишчиларга ёмон муомала қилади деб ким айта олади? Аммо, ҳар нарсанинг ҳам эви бўлади-да, азизим!

Т а т ь я н а. Иннайкейин, мен уни сен айтмоқчи ҳеч қаерга олиб бормайман. Борса ўзи боради... ва менимча, унинг бундай қилишига тўсиқлик қилишнинг кераги йўқ.

П о л и н а. Ўзи боради дейишини қаранглар! Бир ёққа боришга унинг ақли етармиди?

Яков секин-секин юриб киради, кайфи бор.

Яков (*ўтираётиб*). Заводдан исён чиқади...

П о л и н а (*юраги сиқилиб*). Эй, қўйсангизчи, Яков Иванович!..

Яков. Чиқиши муқаррар. Чиқмасдан иложи йўқ. Заводнинг ҳар томонидан ўт қўйиб ёндиришади-да, ҳаммамизни худди қуённи қовургандай... қовуришади.

Т а т ь я н а (*ранжиб*). Яна ичибсанми...

Яков. Мен ҳар куни шу маҳалда ичиб оламан... Бу ёққа келаётиб, Клеопатрани учратдим... жуда ярамас хотин! Ўйнаши кўп бўлгани учун эмас... кўксига дил ўрнига қутурган ит бўлгани учун...

П о л и н а (*ўрнидан туради*). Ё парвардигор!.. Олам гулистон бўлиб кетаётган бўлса-ю, бирдан... (*Боғни айланиб юради*.)

Яков. Жунлари тўкилган, кичкина қўтир ит. Жағлари керилган, қорни тўқ, емаган нарсаси йўқ-ку, аммо яна бир нима бўлсайди дейди... Нима кераклигини ўзи ҳам билмайди... кўзлари жовдираган...

Т а т ь я н а. Бўлди, Яков!.. Ана, аканг келяпти.

Яков. Менга акамнинг ҳам кераги йўқ! Биламан, Таня, мени энди севиш қийин... Биламану, аммо алам

қилади. Алам қилади... лекин бу сени севишга халал бермайди...

Татьяна. Бориб чўмилиб ке, ўзингга келасан...

Захар (келиб). Нима бўлди, заводни бекитиш тўғрисида эълон қилиндими?

Татьяна. Билмадим.

Яков. Эълон қилинмаса ҳам ишчилар билади.

Захар. Қаердан билади? Ким айтипти уларга?

Яков. Мен айтдим. Бордим, айтдим.

Полина (яқин келиб). Нимага айтдингиз?

Яков (кифтини қисиб). Ўзим, шундай... Улар билиши керакми ахир. Мен уларга ҳамма гапни айтиб юрман... агар эшитгулари келса. Улар мени яхши кўришса керак, назаримда. Хўжайиннинг укаси пияниста бўлади-ю, уларга ёқмайдими? Бу нарса уларда тенглик идеясини туғдиради.

Захар. Ҳм... Заводга кўп кириб-чиқиб юрасан, Яков... бунга менинг қаршилигим йўқ, албатта!.. Аммо Михаил Васильевичнинг айтишича, ишчилар билан гапиршиганигда баъзан заводдаги тартибларни ёмонлармишсан...

Яков. Бекор айтипти. Тартиб ва тартибсизликнинг нималигини ўзим билмайман.

Захар. Кейин, баъзан заводга ароқ олиб кириб ичармишсан...

Яков. Буни ҳам бекор айтипти. Ўзим олиб кирмайман, олдиртириб келаман, ва баъзан эмас, ҳамма вақт қиламан. Ароқсиз уларга нима қизиқлигим бор!

Захар. Ўзинг бир ўйлаб кўргин, Яков, хўжайиннинг укаси бўлсанг...

Яков. Менинг нуқсоним биргина бу эмас...

Захар (хафа бўлиб). Хўп, ана, гапирмай қўйдим! Оғзимни юмдим! Ҳамма менга душман бўлиб қолдими дейман, ўзим тушунолмай қолдим...

Полина. Рост айтасан, шунақага ўхшайди. Боя Надежданинг гапларини эшитмадинг!

Пологий (югуриб киради). Гапирсам майлими... ҳозир... ҳозиргина директор жанобларини ўлдиришди...

Захар. Нима?

Полина. Нима... нима дедингиз?

Пологий. Тил торттирмай... ўлдиришди... йиқилди...

Захар. Ким? Ким отди?

Пологий. Ишчилар...

Полина. Ушлашиптими?

Захар. Доктор борми?

Пологий. Билмадим...

Полина. Яков Иванович!.. Сиз борсангизчи!

Яков (қўлларини кериб). Қаёққа бораман?

Полина. Нима бало бўлди ўзи, а?

Пологий. Директор жаноблари қизишиб турган эдилар... бир ишчининг қорнига оёқлари тегиб кетди...

Яков. Келишяпти... бу ерга...

Шовқин. Михаил Скороботов нинг бир қўлтиғидан Левшин, сочлари тўкилган кекса ишчи, бир қўлтиғидан Николай ушлаб олиб келишмоқда Улар кетидан бир неча ишчи ва хизматчилар кузатиб келарди.

Михаил (дармонсиз). Қўйинглар мени... ётқизиб қўйинглар...

Николай. Ким отганини кўрдингми?

Михаил. Чарчадим... чарчадим...

Николай (қатъий). Ким отганини кўрдингми дейман?

Михаил. Қаттиқ оғрияпти... Малла сочли киши... Ётқизинглар мени... Малла сочли бир киши...

Уни чимўт диванга ётқизадилар.

Николай (урядникка). Эшитдингизми? Малла сочли киши...

Урядник. Эшитдим!..

Михаил. А! Энди фойдаси йўқ...

Левшин (Николайга). Бу кишини энди безовта қилманглар ҳозирча...

Николай. Жим! Доктор қани?.. Доктор қани деяман?

Ҳамма нима қиларини билмай ўралишади, шивир-шивир қилишади.

Михаил. Бақирма... Оғрияпти... Қўйинглар, дам олай!..

Левшин. Дамингизни олинг, Михаил Васильевич, майли! Эй инсон, нафс балосига грифтор! Нафс деб ўлиб кетамиз барибир!.. Онамиз ҳам пул, бошимизни ейдиган ҳам пул...

Николай. Урядник! Ортиқча одамларнинг ҳаммасини ҳайдаб чиқаринг.

Урядник (секин). Жўна ҳамманг! Нима, томоша борми бу ерда?

Захар (секин). Доктор қани?

Николай. Миша! Миша!.. (Акасининг тепасига энгашади, унинг кетидан ҳамма энгашиб қарайди.) Менимча... жон берипти... ҳа.

Захар. Йўғ-э! Ҳушдан кетгандир.

Николай (шошилмай, секин). Биласизми, Захар Иванович! Ҳлди...

Захар. Йўғ-э... балки янглишгандирсиз...

Николай. Йўқ. Буни сиз ўқ остига қўйдингиз, сиз!

Захар (ҳайратда). Мен?

Татьяна. Қандай бераҳмлик... қандай бемаъни гап!

Николай (Захарнинг устига бостириб келиб). Ҳа, сиз!..

Становой (ҳовлиқиб киради). Қанилар директор жаноблари? Қаттиқ ярадор бўптиларми?

Левшин. Ҳлди. Ҳаммани шошилтира-шошилтира, мана ўзи...

Николай (Становойга). Аллақандай малла сочли одам отганини айтди, холос.

Становой. Малла соч?

Николай. Ҳа, дарров чорасини кўринг... дарҳол!

Становой (урядникка). Дарҳол ҳамма малла сочлилар топиб келтирилсин!

Урядник. Бош устига!

Становой. Битгаси ҳам қолмасин!

Урядник кетади.

Клеопатра (югуриб киради). Қани? Қани у?.. Миша!.. Нима қилди... ҳушдан кетдимиз? Николай Васильевич... ҳушдан кетдимиз! (Николай юзини ўгиради.) Ҳлдимиз? Тирикми?

Левшин. Тинчиди... Пистолет билан дўқ қила-қила, ахири ўзи пистолетдан ўлиб кетди.

Николай (ғазаб билан, аммо секин). Йўқолинг бу ердан. (Становойга.) Йўқотинг буни!

Клеопатра. Ҳа нима... нима ахир, доктор?

Становой (Левшинга, секин). Жўна! Йўқол бу ердан!

Левшин (секин). Кетяпман-ку. Нега итарасан?

Клеопатра (секин). Ҳлдиришдимиз?

Полина (Клеопатрага). Азизим. . .

Клеопатра (секин, заҳар билан). Йўқолинг кўзимдан! Сизнинг ишингиз бу, сиз қилдингиз!

Захар (руҳи тушган ҳолда). Биламан. . . бошингизга оғир мусибат тушганини. . . аммо нега бунчалик. . .

Полина (кўзига ёш келиб). Қандай даҳшат, қандай даҳшат, азизим! . .

Татьяна (Полинага). Сен кета қолсангчи. . . Доктор қани, а?

Клеопатра. Бунни ўлдирган сизнинг бемаъни лапашанглигингиз бўлди!

Николай (совуққина). Ўзингизни босинг, Клеопатра! Захар Иванович бизнинг олдимизда қилган гуноҳини инкор этолмайди. . .

Захар (нафаси ичига тушиб). Жаноблар. . . Мен тушунолмай қолдим! Нималар деяпсиз? Одамга шундай айбни қўйиб бўладими?

Полина. Қандай даҳшат бу! Ё тавба. . . шундай раҳмсизлик бўладими, а?

Клеопатра. Нима, раҳмсизлик дедингизми? Ишчиларни бунга сиз гиж-гижлатдингиз, унинг ишчилар ўртасидаги обрўйини туширган ҳам сиз. . . бўлдингиз. . . Ишчилар бундан ҳайиқиб туришарди, бунинг олдида зир титрашарди. . . мана энди, оқибати нима бўлди? Ўлдиришди-қўйишди. . . Ҳаммасига сиз. . . айбдор! Бунинг хуни — сизнинг гарданингизда! . .

Николай. Бас. . . бақирининг нима кераги бор!

Клеопатра (Полинага). Яна йиғлайсиз-а? Энди қон йиғланг, қалбингиздан бунинг хуни оқсин! . .

Урядник (келади). Жаноби олийлари! . .

Становой. Секин-э!

Урядник. Малла сочилилар келтирилди!

Богнинг ичкарасидан генерал кўринади, Конни олдида солиб, орқасидан итариб келади, хохолаб кулади.

Николай. Секинроқ! . .

Клеопатра. Ҳа, қотиллар?

П а р б а

И К К И Н Ч И П А Р Д А

Ойдин кеча. Ерга қалин соялар тушган. Стол устида бирталай мон, бодринг, тухум очиқ-чочиқ ётади, шишаларда пиво; абажурли шамлар ёқилган. А графена идиш-товоқ ювмоқда. Я годин стулда тамаки чекиб ўтирипти, қўлида таёқ. Чап томонда Татьяна, Надя ва Левшин. Ҳамма худди бир нарсага қулоқ солгандай, секин-секин сўзлашади; ҳамма ховатирлик билан бир нарсани кутиб туради.

Левшин (*Надяга*). Ер юзидаги ҳамма одам боласини пул заҳарлаган, оймқизгинам! Ёш юрагингизнинг сиқилиб юриши ҳам шундан. . . Ҳамма кишилар мис чақага кишанбанд бўлиб қолган, сиз эса ҳали бундан холисиз, кишилар орасида сизга жой йўқ. Ер юзидаги ҳар бир кишининг қулоғида чақа жаранглайди: мени севгин дейди, ўзингдан ҳам мени афзал кўргин дейди. . . Сизга бунинг даҳли йўқ. Чумчуқ экмайди ҳам, ўрмайди ҳам деганлар.

Я годин (*Аграфенага*). Левшин хўжайинларга ҳам гап ўргатади-я тентак!

Аграфена. Нима қипти, ўргатса? Тўғри айтади. Зиғирча бўлса ҳам ҳақиқатни хўжайинлар ҳам билсин-да.

Надя. Ефимич, турмушингиз жуда оғир бўлса керак-а?

Левшин. Менга унча оғирлиғи йўқ. Бола-чақам йўқ. Аёлим бор, яъни хотиним, болаларим ўлиб кетган.

Надя. Таня опа! Улик бор уйда одамлар нега секин-секин гапиришади-я?

Татьяна. Билмадим. . .

Левшин (*кулимсираб*). Шунинг учунки, оймқиз, бизлар марҳум олдида гуноҳқормиз, гуноҳга кўмилиб кетганмиз.

Надя. Одамларни. . . ҳамма вақт мана шундай. . . ўлдиришмайди-ку, Ефимич! . . . Ҳар қандай ўлик бор жойда ҳам секин сўзлашади. . .

Левшин. Азизим, ҳаммани ҳам ўлдирадиган — ўзимиз! Баъзиларини ўқ билан, баъзиларини сўз билан, бе-маза ишларимиз билан ўлдирамиз. Одамларни ёруғ дунёдан қора ерга ҳайдаймиз-у, буни, кўрмаймиз ҳам, сезмаймиз ҳам. . . аммо, одамни ўлимга йўлиқтириб бўлдикми, қилган гуноҳимизни ана шундан кейин биламиз, шунда ҳам оз-моз биламиз. Улган кишига ачинамиз, ди-

лимиз ҳам азобда... Ахир, бизларни ҳам худди шундай ҳайдашади, бизнинг ҳам гўримиз тайёр!..

На д я. Ҳа... қандай даҳшат-а!

Левшин. Ҳеч нарсамас! Ҳозирча шундай даҳшатдай кўринади, эртага яна бояги-бояги бўлиб кетади. Яна одамлар бир-бирларини турткилай бошлайдилар... Бирор киши йиқилса, оёқ ости бўлса, ҳамма бирпасгина жим бўлиб қолади-да, ҳаммани хижолат босади... кейин ух дейдилару, яна эски ишларини қилиб кетаверадилар!.. Яна ўз йўлларида кетаверадилар, яна бояги боягидай!.. Жаҳолат! Аммо сиз, ойимқиз, гуноҳингизни сезмайсиз, ўликлар ҳам сизга ҳалал бермайди, улар бор жойда сиз барала гапирасиз...

Татьяна. Бошқача яшаш учун нима қилиш керак?.. Биласизми?..

Левшин (*сирли оҳангда*). Тийинни йўқотмоқ керак... тийиннинг тагини қуритиб, гўрга тикмоқ керак! Тийин йўқ бўлса, одамлар ҳам бир-бирига душман бўлмайди, бир-бирини сиқмайди!

Татьяна. Бори шуми?

Левшин. Ҳозирча шунинг ўзи ҳам кифоя.

Татьяна. Юр, Надя, боғни бир айланайлик.

Надя (*хаёлчан*). Майли...

Улар боғнинг ичкарасига кириб кетадилар; Левшин стол ёнига келади. Палатка олдида Генерал, Конь ва Пологийлар пайдо бўлади.

Ягодин. Ефимич, тошга уруғ сеяпсан дейман-а...

Левшин. Нима қипти?

Ягодин. Беҳуда уринасан дейман-да... Ахир, улар тушунардими гапингга? Ишчи одам тушунади, аммо хўжайинларнинг дилига ўлсаям ботмайди...

Левшин. Яхши қиз экан. Менга унинг тўғрисида Митяйка Греков гапириб берган эди...

Аграфена. Чойдан яна ичарсизлар?

Левшин. Майли, ичсак ичайлик.

Ҳамма жим. Генералнинг йўғон овози эшнтилади. Баъзан Надя билан Татьянанинг оқ кўйлаклари ҳилпираб кўриниб қолади.

Генерал. Ё йўлни арқон билан тўсиб қўйсакмикин... ҳа, ҳеч ким кўрмайдиган қилиб... биронтаси келади-да, гурс этиб йиқилади!

Пологий. Одамнинг йиқилганини кўрсангиз роҳат қиласиз, жаноби олийлари!

Ягодин. Эшитяпсанми?

Левшин. Эшитяпман...

Конь. Бугун бунақанги ишларни қилиб бўлмайди, уйда ўлик ётипти. Ўлик бор жойда ҳазиллашмайдилар.

Генерал. Менга ўргатма! Ўлганигда ўлигинг устида ўзим ўйинга тушиб бераман!

Татьяна билан Надя стол ёнига келишади.

Левшин. Қари киши-да!..

Аграфена (*уй томонга қараб кетади*). Шўхликни шунақанги яхши кўрадики...

Татьяна (*стол ёнига келиб ўтиради*). Ефимич, айтингчи, сиз социалистмисиз?

Левшин (*бамайлихотир*). Ким, менми? Йўқ. Биз мана бу Тимофей иккимиз — тўқувчиларданмиз, биз — тўқувчи...

Татьяна. Социалистларни биласизми? Улар ҳақида эшитганмисиз?

Левшин. Эшитганмиз... Билишга-ку биламиз-а, аммо эшитганмиз!

Татьяна. Синцовни танийсизми? Қонторчини?

Левшин. Таниймиз. Биз ҳамма хизматчиларни таниймиз.

Татьяна. Гапиришганмисиз?

Ягодин (*безовталаниб*). Нимани ҳам гапиришардик? Улар — тепада, биз — пастда. Конторга борамиз, директор нима буюрган бўлса — бизга шуни айтишади... вас-салом! Таниш-билишлигимиз шу.

Надя. Биздан қўрқасиз шекилли-а, Ефимич? Қўрқманг, биз шунчаки қизиққанмиздан...

Левшин. Нега қўрқардик? Ярамас иш қилганимиз йўқ. Бизни бу ерга тартиб сақлашга чақиринди, келдик. У ерда ғазаби қайнаб ўтирган халқ: заводга ўт қўямиз, ҳамма нарсани ёндириб юборамиз, кулини кўкка совурамиз дейди. Аммо биз ундай бемазагарчиликка қаршимиз. Ҳеч нарсага ўт қўйиш керакмас... Ўт қўйишнинг нима кераги бор? Буларнинг барини ўзимиз қурганмиз, оталаримиз, боболаримизнинг қўли билан қурилган бўлсаю... бирдан ўт қўйиб юборсак!

Татьяна. Сизлар, бирор ёмон ният билан гап сўраяпти деб ўйлайсизларми?

Я г о д и н. Нега? Биз ёмонлик тиламаймиз!

Л е в ш и н. Биз, инсон боласи ясаган ҳамма нарсани муқаддас деб биламиз. Инсон меҳнатини одилона қадрламоқ керак, ҳа-да, ўт қўйишнинг нима кераги бор? Аммо, халқ — нодон, ўтни яхши кўради. Ғазабланиб кетган-да. Марҳум бизга жуда қаттиққўл эди, раҳматлик тўппонча ўқталиб, қўрқитар эди.

Н а д я. Поччамчи? Поччам яхшими?

Я г о д и н. Захар Ивановичми?

Н а д я. Ҳа! У — меҳрибонми? Ёки у ҳам... сизларни хафа қиладими?

Л е в ш и н. Биз унақа деярганимиз йўқ...

Я г о д и н (*қовоғини солиб*). Бизга ҳаммаси бир. Қўли қаттиғи ҳам, меҳрибони ҳам...

Л е в ш и н (*мулоим товуш билан*). Қўли қаттиғи ҳам хўжайин, қўли юмшоғи ҳам хўжайин. Дард одамни ажратмайди.

Я г о д и н (*эринчоқлик билан*). Захар Иванович раҳмдил одам, албатта...

Н а д я. Бундан чиқди, Скроботовдан яхши экан-да, шундайми?

Я г о д и н (*секин*). Ахир, директор ўлиб кетди-ку...

Л е в ш и н. Поччангиз яхши одам, ойимқиз... Аммо унинг... чиройли бўлишидан бизга нима фойда...

Т а т ь я н а (*хафа бўлиб*). Юр, кетдик, Надя... Бизнинг гапимизга буларнинг тушунгуси келмаяпти... кўрмайсанми!

Н а д я (*секин*). Ҳа-я...

Индамай, жим кетадилар. Левшин уларнинг кетидан қараб қолади, сўнгра Ягодинга қарайди: икковлари бир-бирларига қараб кулиб қўядилар.

Я г о д и н. Юракка бир қўл солиб кўришди-ку...

Л е в ш и н. Ҳм, қизиқамиз дейишадими, а...

Я г о д и н. Балки бизни гапдан илинтирамиз деб ўйлашдимми...

Л е в ш и н. Ойимқиз ёмон эмас-а... Аттанг, бойлардан-да!

Я г о д и н. Матвей Николаевичга айтиб қўйиш керак... бойвучча қиз гап сўради дейиш керак...

Л е в ш и н. Айтамиз, Митяйка Грековга ҳам айтамиз.

Я г о д и н. У ерда нима гапикин, а? Бизга ён босиши керакку-я.

Левшин. Ён босади. Аммо кейин яна устимизга чиқиб олади.

Ягодин. Томоғимиздан олади дегин. . .

Левшин. Бўлмаса-чи!

Ягодин. Эҳ-ҳа-а. . . Уйқум келди!

Левшин. Сабр қил. . . Ана, генерал келяпти.

Генерал Унинг ёнида икки букилиб, иззат-эҳтиром билан Пологий келади, кетларидан Конъ келмоқда. Бирдан Пологий генералнинг қўлтиғидан ушлаб олади.

Генерал. Ҳа, нима гап ўзи?

Пологий. Чуқурча экан! . .

Генерал. А! . . Стол устидагилар нима? Бемаза, бўлмагур нарса-ку бари. Буни сизлар едингларми?

Ягодин. Ҳа, биз. . . Ойимқиз ҳам биз билан бирга баҳам кўрдилар.

Генерал. Хўш, қалай? Соқчилик қилиб ўтириб-сизларми, а?

Ягодин. Худди айтганингиздай. . . қоровулдамиз.

Генерал. У азаматлар-эй! Губернаторга сенларни айтиб қўяман. Бу ерда неча кишисизлар?

Левшин. Икки кишимиз.

Генерал. Аҳмоқ! Иккини санашни ўзим ҳам билман! . . Ахир, ҳамманг неча кишисанлар деяпман?

Ягодин. Уттизтача бормиз. . .

Генерал. Қуролларинг борми?

Левшин (Ягодинга). Тимофей, пистолетинг қани?

Ягодин. Мана.

Генерал. Оғзи томонидан ушлама. . . тептак! Конъ, мана бу аҳмоқларга қурол ушлашни кўрсатиб қўй. (Левшинга.) Сенинг ҳам тўппончанг борми?

Левшин. Йўқ, менда йўқ!

Генерал. Хўш, башарти исёнчилар келиб қолса, ўқ отасанларми?

Левшин. Улар келмайди, жаноби олийлари. . . улар бир оз қизишди-ю, энди босилишди.

Генерал. Башарти, келиб қолсачи?

Левшин. Заводни бекитиб қўйишганидан. . . уларнинг жаҳли чиқиб кетди-да. . . Кўпи бола-чақали одам. . .

Генерал. Нега энди менга мунча сайрайсан? Отасанми деяпман?

Левшин. Ҳа биз тайёрмиз, жаноби олийлари. . . нега отмас эканмиз? Аммо, отишни билмаймиз, иннайкейин,

нима билан ҳам отардик? Милтиқ бўлсайкан... Замбарак бўлсайкан...

Генерал. Конь! Бор, буларга ўргатиб қўй... Уша ёққа, сой бўйига олиб бор...

Конь (*қовоғини солиб*). Жаноби олийлари, ахбор қиламанки, вақт ярим кечага бориб қолди. Агар ўқ узилса, қўзғалишади. Халқ тўпланади. Менга барибир, ихтиёр ўзингизда.

Генерал. Эртага қолсин!

Левшин. Эртага ҳамма нарса босди-босди бўлади. Заводни очишади...

Генерал. Ким очади?

Левшин. Захар Иванович. Ҳозир у киши бу ҳақда ишчилар билан суҳбатлашмоқда...

Генерал. Падарига лаънат! Мен бўлсам заводни бутунлай беркитиб ташлардим. Тонг отарда чинқирмасин деб!..

Ягодин. Кечроқ чинқирса бизга ҳам зарар бўлмасди.

Генерал. Ҳаммангни очдан ўлдиртирардим! Исён кўтариш мана бунақа бўлади деб!

Левшин. Биз исён кўтарибмизми?

Генерал. Жим! Нима қилиб бу ерда қаққайиб турибсанлар? Сенлар девор тагларини айланиб юришларинг керак... бирон кимса ошиб тушмоқчи бўлса, отинглар... Жавобини мен бераман!

Левшин. Юр, Тимофей! Пистолетингни оливол.

Генерал (*уларнинг кетидан*). Пистолет эмиш-а... Бефаҳм эшаклар! Ҳатто қуролнинг отини ҳам тўғри айтишолмайди...

Пологий. Айбга буюрмайсиз, жаноби олийлари, сизга ахбор қилмоқчиманки, бу халқ умуман қўпол, ваҳший халқ... бошимдан ўтган бир воқияни мисол қилиб олай: менинг полизим бор, ўз қўлим билан сабзавоёт экканман...

Генерал. Ҳа. Мақтайдиган иш қилибсиз!

Пологий. Бўш вақтларимда ишлаб тураман...

Генерал. Ҳамма ишлаши керак!

Татьяна билан Надя.

Татьяна (*йироқдан*). Нега мунча бақирасиз?

Генерал. Жаҳлимни чиқаришади-да! (*Пологийга*). Хўш?

Пологий. Аммо, деярли ҳар куни кечаси ишчилар меҳнатим самарасини йўқ қилишади...

Генерал. Уғирлаб кетишадими?

Пологий. Ҳа, худди айтганингиздай! Қонундан ўзимга паноҳ излайман, бироқ бу ерда қонун становой приставдан иборат, у киши аҳолининг тортган кулфатига назар солмайди...

Татьяна (*Пологийга*). Менга қаранг, нега бундай аҳмоқона тилда гапирасиз-а?

Пологий (*хижолатда*). Менми? Кечирасиз!.. Аммо, мен гимназияда уч йил ўқиганман, газета ўқишни ҳам қанда қилмайман...

Татьяна (*кулмсираб*). Эй, шунақами...

Надя. Сизни кўрсам кулгим қистайди, Пологий!

Пологий. Сизга манзур бўлган бўлсам, кўп хурсандман. Инсон деган ҳамиша ёқимли бўлиши керак...

Генерал. Балиқ овини яхши кўрасизми?

Пологий. Синаб кўрганам йўқ, жаноби олийлари!

Генерал (*кифтини қоқиб*). Қизиқ жавоб бўлди!

Татьяна. Нимани синаб кўрмагансиз? Балиқ овлашними ё яхши кўришними?

Пологий (*уялиб*). Биринчисини.

Татьяна. Иккинчисини-чи?

Пологий. Иккинчисини синаб кўрганман.

Татьяна. Уйланганмисиз?

Пологий. Шунақа ниятдан холис эмасмиз... Аммо, ойига атиги йигирма беш сўм олишим сабабли (*Николай билан Клеопатра кириб келадилар*) бунга ботинолмайман.

Николай (*дарғазаб*). Ҳеч ақлимга сиғмай қолди! Шунақаям тартибсизлик бўладими!

Клеопатра. Қандай журъат этди у? Нега бундай қилади?

Генерал. Нима гап?

Клеопатра (*бақиради*). Жиянингиз латта экан! Исёнчиларнинг ҳамма талабларига... эримнинг қотиллари қўйган ҳамма талабларга кўниб ўтирипти!

Надя (*секин*). Уларнинг ҳаммаси қотил эканми?

Клеопатра. Бу — ўлик устидан кулиш, масхара-лаш-ку... Бу мени ҳам хўрлаш-ку! Заводни ёптиргани сабабли аблаҳлар томонидан ўлдирилган одам ҳали кўмилмай туриб, заводни очиб бериш!..

На д я. Уларнинг ўт қўйиб юборишидан поччам қўрқади-да...

К л е о п а т р а. Сиз ҳали ёш боласиз... жим туришингиз керак.

Н и к о л а й. Анови гўдакнинг гапларини айтмайсизми!.. Очиқдан-очиқ социализмни тарғиб қилади...

К л е о п а т р а. Қандайдир бир конторчи бош бўлиб олиб, буйруқ беради, хаммага насихат қилади... жиноятнинг юз беришига марҳумнинг ўзи сабабчи бўлган деб айтишга журъат этади!..

Н и к о л а й (*ён дафтарига алланималарни ёзиб қўяди*). Уша шубҳали одам, унинг ақли конторчи учун кўплик қилади.

Т а т ь я н а. Синцовни айтасизми?

Н и к о л а й. Худди ўшани айтаман.

К л е о п а т р а. Худди менинг юзимга қараб туриб тупургандай бўлли-я...

П о л о г и й (*Николайга*). Айбга қўшмайсиз: Синцов жаноблари газета ўқиб ҳамиша сиёсатдан мулоҳаза қилади, маъмурларга ғараз билан қарайди...

Т а т ь я н а (*Николайга*). Сизга шу гапларнинг қизиғи борми, а?

Н и к о л а й (*кибрланиб*). Ҳа, қизиғи бор!.. Мени уялтираман дейсизми?

Т а т ь я н а. Пологий жаноб бу ерда ортиқча бўлса керак деб ўйлайман...

П о л о г и й (*уялиб кетади*). Кечирасиз... мен кетаман! (*Шошиб чиқиб кетади*.)

К л е о п а т р а. Бу ерга келаётипти... уни кўришни истамайман, уни кўришга тоқатим йўқ! (*Тез юриб чиқиб кетади*.)

На д я. Нималар бўлаётипти ўзи?

Г е н е р а л. Бунақанги ғиди-бидиларга менинг тоқатим йўқ, мен қариб қолганман бунақа ишларга. Биров-бировни ўлдиради, исён кўтаришади!.. Захар мени ўз уйига дам олиб кет деб чақирганда, бунақанги можароларнинг бўлишини олдиндан билиш керак эди... (*Захар пайдо бўлади; ҳаяжонда, аммо кайфи чоғ. Николайни кўриб, хижолат ичида тўхтади, кўзойнагини тўғрилаб қўяди*.) Менга қара, жияним... э... қилган ишингни биласанми?

З а х а р. Бирпасгина сиз жим турунг, тоға... Николай Васильевич!

Н и к о л а й. Хўш...

З а х а р. Ишчиларнинг ғазаби қайнаб-тошиб турганди... заводнинг вайрон бўлиб кетишидан кўрқиб... ишни тўхтатмаслик ҳақидаги талабларини қондирдим. Шунингдек, Дичков ҳақидаги талабларини ҳам қондирдим... Дичков масаласида ҳам келишдик... Мен уларга: жиноятчини топиб берасизлар деган шартни қўйдим, улар қидиришга киришди...

Н и к о л а й (қуриққина қилиб). Улар бунинг ташвишини тортмасалар ҳам бўлади. Қотилни уларнинг ёрдасиз ҳам топиб оламиз.

З а х а р. Менимча, буни ўзлари қилса яхши бўларди... ҳа... Биз заводни эртага туш пайтида очадиган бўлдик...

Н и к о л а й. Биз деганингиз ким бўлди энди?

З а х а р. Мен...

Н и к о л а й. Ҳа-ҳа... Ташаккур, ахборотингиз учун... Аммо, менимча, акам ўлиши билан унинг ҳаққи-ҳуқуқи менга ва унинг хотинига ўтса керак ва, янглишмасам, масалани танҳо ўзингиз ечмасдан, балки биз билан маслаҳатлашишингиз керак эди...

З а х а р. Мен сизни чақирдим! Олдингизга Синцов келганда... бормайман дебсиз...

Н и к о л а й. Акам ўлган кун ишлар билан шуғулланишининг менга оғир эканлигини билсангиз керак!

З а х а р. Ҳа ўзингиз у ерда, заводда эдингиз-ку!

Н и к о л а й. Тўғри, заводда эдим. Нутқларни эшитдим... хўш, бунда нима бўпти?

З а х а р. Шунинг тушунинг: маълум бўлишича, марҳум шаҳарга телеграмма юборипти... солдат чақиртирипти. Жавоб ҳам келибди: солдатлар эртага тушгача етиб келармиш...

Г е н е р а л. Ҳа-ҳа, солдат дедингми? Мана буниси дуруст! Солдатлар билан ҳазиллашиб бўлмайди!

Н и к о л а й. Жуда бамаъни чора...

З а х а р. Билмадим... Солдатлар келса... ишчиларнинг ғазаби яна ошиб кетади... Заводни очмасак — нималар бўлади, худо билади! Назаримда, мен тўғри, ақлли иш қилдим... қонли тўқнашининг юз беришига энди ўрин қолмади.

Н и к о л а й. Менинг фикрим бошқача... Сиз, жуда бўлмаганда, ўлган кишининг хотираси учун ўша... кишиларга ён босмаслигингиз керак эди...

Захар. Эй худоё... Сиз, нега фожиа юз бериш мумкинлигидан сира оғиз очмайсиз?

Николай. Бунинг менга алоқаси йўқ.

Захар. Ҳа-ҳа... менчи? Ахир, ишчилар билан мен муомала қилишим керакми? Башарти, уларнинг қони тўкиладиган бўлсачи... правордида улар бутун заводни вайрон қилишлари мумкин эди!

Николай. Бундай бўлишига кўзим етмайди.

Генерал. Менинг ҳам!

Захар (*руҳи тушиб*). Шундай қилиб, энди мени қораламоқчимисиз?

Николай. Ҳа, қоралайман!

Захар (*самимият билан*). Нега... нега бунча душманлик? Ахир, менинг муддаом битта: юз бериши мумкин бўлган нарсадан қутулишни истайман... қон тўкилмасин дейман. Наҳотки, турмушнинг тинчгина, бамаъни оқишининг ҳеч иложи йўғ-а? Сиз менга нафрат кўзи билан қарайсиз, ишчилар бўлса — ишонмайди... Мен яхши бўлсин дейман, фақат яхшилик бўлсин дейман, холос!

Генерал. Яхшиликнинг ўзи нимади? Бўлмаган гап... Яхшилик тўғрисида гапиру, ўз ишингни билиб қилавер!..

Надя (*кўзидан жиққа ёш чиқиб*). Жим ўтиринг, бо-бо!.. Почча... ўзингни бос... бу киши гапга тушунмайди! Эҳ, Николай Васильевич, шунга ҳам тушунмайсизми? Шунча ақлли одамсизу, нега поччамнинг гапига ишонмайсиз?

Николай. Кечиринг, Захар Иванович, мен кетдим. Ишга оид масалаларни ёш болаларнинг иштироки билан муҳокама қилишга тоқатим йўқ... (*Кетади.*)

Захар. Ана, кўрдингми, Надя...

Надя (*унинг қўлидан ушлайди*). Майли, майли... Биласанми, энг муҳими — ишчилар мамнун бўлса бўлгани... улар жуда кўп, улар биздан кўп...

Захар. Шошма... сенга айтадиган гапим бор... мен сендан жуда хафаман, ҳа!

Генерал. Мен ҳам!

Захар. Сен ишчиларга яхши кўз билан қарайсан... сенинг ёшингда бу табиий бир нарса, аммо жудаям ҳаддан ошмагин-да, азизим! Сен эрталаб анави Греков деганни стол тепасига бошлаб келибсан... мен уни танийман, жуда етук, ақлли йигит, аммо ўша одам деб холанг билан можаро қилиб ўтиришинг чакки бўпти.

Генерал. Ҳа, яхшилаб койиб қўй!

Надя. Бу ҳодисанинг қандай бўлганини билмайсан-да...

Захар. Сендан кўпроқ биламан, хўп де! Бизнинг халқимиз дағал, маданиятсиз халқ... бармоғингни узатсанг қўлингни тишлаб олади...

Татьяна. Фарқ бўлаётган одам похолга ёпишгандай...

Захар. Халқда ҳайвоний очкўзлик кўп, дўстим, уни эркалатиш эмас, балки тарбиялаш керак... ҳа, шундай! Сен буни бир ўйлаб кўр.

Генерал. Энди мен гапирай. Менга сен қўпол муомала қиласан, қизалоқ! Шунинг эсинга солиб қўяйки, қирқ йилдан кейин ёшинг менинг ёшим билан тенг бўлади... ана ўшанда, агар хоҳласанг, мен билан тенгма-тенг сўзлашингга рухсат бераман. Тушундингми? Қонь!

Қонь (*дарахтлар орқасидан*). Мана мен!

Генерал. Анови қани... ҳаҳ, оти нима эди, штопормиди?

Қонь. Қанақа штопор?

Генерал. Анави-чи... оти нима эди? Плоскийми... Ползучийми...

Қонь. Пологий. Билмадим қаерга кетганини...

Генерал (*палаткасига кириб кета туриб*). Топ!

Захар бошини қуйи эгиб ва кўзойнагини артиб юради. Надя стулда хаёлга берилиб ўтиради. Татьяна уларга қараб туради.

Татьяна. Ким ўлдиргани маълумми?

Захар. Улар билмаймиз дейишадую, аммо топамиз дейишаяпти... Билишга-ку, билишади-я... Менимча... (*Атрофга қараб, овозини паст қилиб гапиради.*) Буни ҳаммалари тил бириктириб қилишган, фитна бу! Ҳақиқатни айтганда ўзи ҳам уларнинг жонига теккан эди, кўп хўрларди. Бу унга ёпишган бир дард эди... ҳокимлик қилишни яхши кўради... Оқибати нима бўлди? Улар... уҳ, даҳшат бу, бунинг шу қадар соддалиги даҳшат! Одамни ўлдиришга ўлдириб, гўё бегуноҳ одамдай, ўз жиноятларига асло тушунмай, кўзларини лўқ этиб туришаверади... бу жуда даҳшат!

Татьяна. Скороботов отмоқчи бўлганда, уларнинг орасидан бир киши чиқиб, қўлидан тўппончасини тортиб олипти-да...

Захар. Бунинг аҳамияти йўқ... У эмас, улар ўлдиришди...

Надя. Утирсанг бўлмайдим. . . а?

Захар. Нега солдат чақиртирди энди, а? Улар буну билишибди. . . Улар ҳамма нарсани билишади! Унинг ўлимини ҳам шу тезлаштирди-да. Заводни очишим керак эди, албатта. . . бўлмаса улар билан муносабатим кўп вақтга бузулиб кетар эди. Уларга юмшоқ муомалада бўлиш, талабларига қулоқ солиш керак, ҳозир замон шунақа. . . охири нима бўларкин, буну ким билади. . . Бундай замонларда эс-ҳуши бор одам халойиқ ўртасидан дўст орттириши керак. . . (Саҳна ичкарасидан Левшин киради.) У ким, келаётган?

Левшин. Биз. . . биз. . . қўриқлаб юрибмиз.

Захар. Хўш Ефимич, одамни ўлдиришга ўлдириб, энди ипакдай мулойим, юввош бўлиб юрибсизларми?

Левшин. Биз ҳамиша юввошмиз, Захар Иванович.

Захар (салмоқ билан). Ҳа-ҳа, одамни юввошгина ўлдирамиз дегин? Айтмоқчи, Левшин, сен нималарни тарғиб қилиб юрибсан? Қандайдир янги таълимот чиқарибсан — пулни йўқотиш керак, хўжайинларни йўқ қилиш керак, деб юрганмишсан. . . Буну Лев Толстой деса арзийди, яъни Лев Толстой айтса — табиий бўларди. . . Шу ишингни қилма дўстим! Бунақанги гаплардан сенга яхшилик келмайди.

Татьяна билан Надя ўнг томонга, Синцов билан Яковнинг товушлари келган томонга кетадилар; дарахтлар орасидан Ягодин чиқади.

Левшин (оҳиста). Нима дермишман? Қанча умр кечирдим, қанча ўй ўйладим, шуни гапирман-да. . .

Захар. Хўжайинлар одам эмас, мана шуни тушунишинг керак. . . Ўзинг биласан, мен ёвуз одам эмасман, мен сизларга ҳамма вақт ёрдамга тайёрман, яхшилик тилайман. . .

Левшин (оғир хўрсиниб). Қим ўзига ёмонлик тилайди?

Захар. Мен сизларга яхшилик тилайман, шуни тушунгин дейман!

Левшин. Тушуниб турибман. . .

Захар (унга қараб қўйиб). Йўқ, янглишасан. Сизлар тушунмайсизлар. Сизлар жуда ғалати одамсизлар! Гоҳида йиртқич ҳайвондай, гоҳида ёш болалардай бўлиб

кетасизлар... (Кетади. Левшин қўлидаги таёққа таяниб, унинг кетидан қараб қолади.)

Я год ин. Яна насиҳат қилдими?

Левшин. Ўзи қанақа одам-а?.. Нималар дейди? Ўзидан бошқа ҳеч нарсага ақли етмайдими дейман...

Я год ин. Яхшилиқ тилайман дейди...

Левшин. Ҳа-ҳа!

Я год ин. Кетдик... ана, улар келиб қолди!..

Саҳнанинг ичкарасига кириб кетадилар. Унг томондан Татьяна, Надя, Яков ва Синцовлар киради.

Надя. Гир-гир айланамиз, юрганимиз юрган... худди туш кўраётгандекман.

Татьяна. Овқат ейсизми, Матвей Николаевич?

Синцов. Яхсиси, бир стакач чой беринг... Гапиравериб, томоғим оғриб кетди.

Надя. Ҳеч нимадан қўрқмайсизми, а?

Синцов (стол ёнига ўтириб). Менми? Ҳеч нарсадан қўрқмайман!

Надя. Мен жуда қўрқаман!.. Бирдан ҳамма нарса чалкашиб, остин-устин бўлиб кетди, ҳеч нарсага ақлим етмай қолди... яхши одамлар қаердаю, ёмонлари қаерда?

Синцов (кулиб). Бу тугун ҳам ечилиб қолар. Сиз фақат ўйлашдан қўрқмасангиз бўлгани... ўйингизни қўрқмасдан ўйлайверинг, охиригача ўйланг!.. Умуман, қўрқадиган ҳеч нарса йўқ.

Татьяна. Сизнингча, ҳаммаси тиңчиб қоладими?

Синцов. Ҳа! Ишчилар кам ғалаба қилади, ҳатто энг кичкина ғалаба ҳам уларга катта завқ беради.

Надя. Сиз уларни яхши кўрасизми?

Синцов. Бу бошқа гап. Мен улар билан бирга кўп умр кечирдим, уларни биламан, уларнинг куч-қувватини кўрганман... уларнинг ақлига, идрокига ишонаман...

Татьяна. Келажакнинг уларники эқанлигига ҳам ишонасизми?

Синцов. Ҳа, бунга ҳам ишонаман.

Надя. Келажак... Шу келажакни ҳеч кўз олдимга келтиролмайман-да...

Татьяна (кулимсираб). Улар, сизнинг пролетарларингиз, жуда қув экан! Надя иккимиз уларни гапга солмоқчи бўлиб кўрдик... оқибати жуда бемаъни чиқди...

Надя. Ҳатто одамга алам қилиб кетди. Чол биз билан шундай гаплашдики, гўё икковимиз ҳам ёмон одам-

лармиз... гүё айғоқчи-жосуслармиз! Бу ерда бир киши бор... Греков деган... ана у одамларга бошқача қарайди. Чол бўлса нуқул илжаяди... Худди биз касалмизу, у бизга ачингандай, илжаяди...

Т а т ь я н а. Бунчалик кўп ичма, Яков! Одамнинг қарагиси келмайди!

Я к о в. Нима қилай, бўлмаса?

С и н ц о в. Қиладиган иш йўқ эканми?

Я к о в. Иш деса, ишчанлик деса кўнглим айнайди... жирканаман... Биласизми, мен учинчи табақа одами-ман...

С и н ц о в. Нечук?

Я к о в. Ҳа-да! Одамлар уч табақага бўлинади: биринчи табақага кирган одамларнинг умри нуқул меҳнатда ўтади, иккинчилари — пул ғамлаш пайдан бўлади, учинчиларига келсак, булар меҳнат билан нон топишни истамайдилар, чунки бемаънилик-да бу! Пул ғамлашни ҳам билмайдилар, чунки бу ҳам аҳмоқлик. Мен шу учинчи табақага кирман, ҳамма дангасалар, дайдилар, монахлар, гадойлар ва дунёдаги ҳамма эхсонхўрлар шу табақага киради.

Н а д я. Гапингдан одам зерикиб кетади-я, амаки! Ҳеч ҳам шунақа эмассан, сен меҳрибон, кўнгли юмшоқ одамсан.

Я к о в. Яъни, ҳеч ишга яроқсиз одамсан дегин. Мен бунга мактабда ўқиган вақтимдаёқ билган эдим. Одамлар ёшлик чоғидаёқ уч табақага бўлинади...

Т а т ь я н а. Надя тўғри айтяпти: жуда зериктириб юборасан одамни, Яков...

Я к о в. Қўшиламан. Матвей Николаевич, сизнинг фикрингизча, ҳаётнинг қиёфаси бўладими?

С и н ц о в. Бўлса бордир...

Я к о в. Бўлади. Ҳамиша навқирон бўлади. Яқингача ҳаёт менга эътиборсиз қараб келарди, энди менга жиддий қараб, сўрайди: «Сиз ким бўласиз? Қаерга бораётибсиз-а?» деб... *(Бирдан бир нарсадан қўрқади, кулмоқчи бўладию, бироқ лаблари титрайди, қовушмайди, юзи буришиб кетади.)*

Т а т ь я н а. Қўй бу гапингни, Яков, ўтинаман сендан... Ана, прокурор сайр қилиб юрипти... Унинг олдида гапирмасанг девдим...

Я к о в. Яхши.

Н а д я *(секин)*. Ҳамма ниманидир кутади... ҳамма

нимадандир қўрқади. Нега менга ишчилар билан танишиш ман қилинган? Бу аҳмоқлик-ку!

Н и к о л а й (*яқин келади*). Бир стакангина чой топиладими?

Т а т ь я н а. Марҳамат.

Бир неча дақиқа ҳамма жим туради. Н и к о л а й стакандаги чойни қошиқ билан совутади.

Н а д я. Бир нарсага тушуниб олмоқчиман: нима учун ишчилар поччамга ишониймайди, ва умуман...

Н и к о л а й (*хўмрайиб*). Улар «Бутун дунё пролетарлари, бирлашингиз!» деган темада гапирувчиларга ишонадилар... Уларнинг ишонган нарсаси — шу!

Н а д я (*кифтини қоқиб, секин*). Шу сўзларни эшитсам... Бутун оламга тарқалган шу чақириқни эшитсам... Менинг назаримда ер юзидаги барча биз каби кишилар ошиқча бўлиб туюлади...

Н и к о л а й (*қизишиб*). Албатта! Ҳар бир маданий инсон шундай сезиши керак... Яқин вақтларда ер юзида: «Бутун дунёдаги маданий кишилар, бирлашингиз!» деган бошқа бир чақириқнинг эшитилишига ишонаман! Шундай деб қичқиришнинг вақти келди, ахир! Кишиликнинг мингларча йиллик меҳнат самараларини оёқ ости қилмоқ учун устимиздан ваҳшийлик бостириб келмоқда. Уни очкўзлик олға ундайди...

Я к о в. Жони эса — қорнида, оч қоринда... Одамни ташна қилувчи манзара. (*Ўзига пиво қуюди*.)

Н и к о л а й. Фақат биргина истак, қоринни тўйғизиш истаги билан уюшган оломон бостириб келмоқда!

Т а т ь я н а (*ўйлаиб*). Оломон... Ҳар ерда оломон: театрда ҳам оломон, черковда ҳам оломон...

Н и к о л а й. У одамлар нима келтира оларди? Вайроналикдан бошқа ҳеч нарса... Шунинг билингларики, бу вайроналик бизда мисли кўрилмаган вайроналик бўлади...

Т а т ь я н а. Ишчилар илғор кишилардир деган гапни эшитсам менга жуда ғалати туюлади! Менинг онгимдан жуда йироқ бир нарса...

Н и к о л а й. Сизчи, жаноб Синцов... сиз, албатта, бизнинг фикрга қўшилмассиз?

С и н ц о в (*бамайлихотир*). Йўқ.

Н а д я. Чолнинг тийин тўғрисидаги гаплари эсингдами, Таня опа? Чайнаб оғзингга солиб қўйдия!

Николай. Қўшилмаслигининг сабаби нимада, жаноби Синцов?

Синцов. Бошқача ўйлашимда.

Николай. Жуда тўғри жавоб! Аммо фикрингизни бизга ҳам айтиб бера олмайсизми?

Синцов. Йўқ, истамайман.

Николай. Афсус, афсус! Кейинча, яна бир сафар учрашганимизда, кайфингиз бошқача бўлар деган умидда ўзимни юпатаман. Яков Иванович, сиздан илтимос, агар бемалол бўлса... Мени кузатиб қўйсангиз! Асабларим шу қадар бузилиб кегиптики...

Яков (*зўрга ўрнидан туриб*). Марҳамат. Марҳамат.

Чиқиб кетдилар.

Татьяна. Жуда ифлос одам-да шу прокурор. Унинг гапига қўшилиш менга бадхўр кўринади.

Надя (*туради*). Нега қўшилсан, бўлмаса?

Синцов (*кулимсираб*). Татьяна Павловна, нега шундай?

Татьяна. Ўзим ҳам шундай сезаман...

Синцов (*Татьянага*). Сиз у ўйлагандай ўйлайсизу, аммо у сезгандай сезмайсиз. Сиз тушунмоқни истайсиз, у эса бунга ўзини уринтирмайди... тушунганини истамайди!

Татьяна. Жуда бераҳм, тошюрак одам бўлса керак ўзи ҳам.

Синцов. Ҳа, шаҳарда сиёсий ишларни шу олиб боради, қамоқдагиларга жуда қаттиқ зулм қилади дейишади.

Татьяна. Айтмоқчи, сизнинг тўғрингизда ҳам дафтарига алланималарни ёзиб қўйдн.

Синцов (*кулиб*). Ёзган бўлса ёзгандир. Пологий билан шув-шувлашади... ишқилиб, ишляпти-да!.. Татьяна Павловна, сиздан бир илтимосим бор...

Татьяна. Марҳамат... Сизни ишонтириб айтишим мумкинки, қўлимдан келса — жон деб бажараман!

Синцов. Раҳмат! Жандарм чақиртиришган бўлса керак...

Татьяна. Ҳа, чақиртиришди.

Синцов. Демак, тинтув бўлиши аниқ. Баъзи бир нарсаларни яшириб қўйишга ёрдам бера олмайсизми?

Татьяна. Сизникида ҳам тинтув бўлади деб ўйлайсизми?

Синцов. Эҳтимоли бор.

Татьяна. Қамаб қўйишлари ҳам мумкинми?

Синцов. Бундай бўлмаса керак деб ўйлайман. Нимага қамайди? Нутқ сўзлаганим учунми? Бу нутқларимда ишчиларни тартибга чақирганимни Захар Иванович билади...

Татьяна. Ўтмишингизчи... жойидами?

Синцов. Менинг ўтмишим йўқ... Хўш, ёрдам бера-сизми? Мен сизни ташвишга солмасдим... Бироқ шу нарсаларни яшириб қўйиши мумкин бўлган кишиларнинг уйида эртага тинтув бўлиши мумкин деб ўйлайман. (*Секин кулади.*)

Татьяна. (*хижолатда*). Сизга очиғини айтай... Менинг бу уйдаги вазиятим шундайки, менга берилган хонада ўзим хўжайинлик қилолмайман...

Синцов. Демак, ёрдам қилолмайсиз? Ҳа, майли...

Татьяна. Мендан хафа бўлманг!

Синцов. Э, йўқ! Сизнинг йўқ дейишингиз табиий нарс...

Татьяна. Тўхтангчи! Надя билан гапиришиб кўрай...

Кетади. Синцов бармоқлари билан столни чертиб, унинг кетидан қараб қолади. Секин-секин ташланган қадам товуши эшитилади

Синцов (*секин*). Ким у?

Греков. Мен. Бир ўзингизмисиз?

Синцов. Ҳа. Наридо одамлар юрйпти... Заводда нима гап?

Греков (*кулимсираб*). Отган одамни топишга қарор қилишди. Ҳозир текшириш кетмоқда. Баъзилар: «Социалистлар ўлдирди!» деб бақиради. Хуллас, аблаҳлар ўзларининг жирканч найрангини бошлади.

Синцов. Ким отганини биласизми?

Греков. Акимов.

Синцов. Йўғ-э? Эҳ... кутмагандим! Шундай ажойиб, шундай эс-ҳушли йиғит...

Греков. Жаҳли тез йиғит. Ўзи бориб айтмоқчи... Хотини бор, битта боласи бор... хотини яна туғиш олдида... Ҳозир мен Левшин билан гаплашдим. Хаёлий гапларни тўқийди. Акимовнинг ўрнига билнитирмай бошқа бир кичикроқ одамни айтиш керак дейди...

Синцов. Тентак!.. Э, аттанг! *(Пауза.)* Менга қаранг, Греков, ҳамма нарсани ерга кўмиб ташланг... Яширадиган жой топилмади.

Греков. Мен топдим. Телеграфист яшириб қўйишга рози бўлди. Матвей Николаевич, сизнинг бу ердан кетганингиз яхши бўларди!

Синцов. Йўқ, мен кетмайман.

Греков. Сизни қамайдилар.

Синцов. Майли! Агар мен кетсам, ишчиларнинг кайфиятига ёмон таъсир этиши мумкин.

Греков. Бу-ку... шундай-а. Аммо, сизни кўзимиз қиймайди-да.

Синцов. Мени қўяверинг, Акимовга ачиниш керак.

Греков. Ёрдам қилишнинг иложи йўқ!.. Ўзи бориб айтмоқчи... Хўжайиннинг мулкини қўриқловчи қоровулларнинг бошлиғи эканлигингизни ўйласам, кулгим қистайди!

Синцов *(кулиб)*. На илож?.. Менинг командам ухлаб қолганга ўхшайди.

Греков. Йўқ! Тўда-тўда бўлиб муҳокама қилишмоқда. Қандай яхши кеча, а!

Синцов. Мен ҳам бу ердан кетардиму... бироқ кутяпман-да... Сизни ҳам қамашса керак.

Греков. Майли, ётсак ётаверамиз! Мен кетдим. *(Кетади.)*

Синцов. Хайр. *(Татьяна киради.)* Овора бўлманг, Татьяна Павловна. Иш саранжом бўлди. Хайр!

Татьяна. Тўғриси айтсам, жуда афсусланман...

Синцов. Кечангиз хайрли бўлсин!

Кетади. Татьяна, туфлисининг учига қараб секин-секин юриб туради. Яков киради.

Яков. Нега кириб ётмайсан?

Татьяна. Ётгим келмаяпти... Бу ердан кетмоқчиман...

Яков. Ҳа-ҳа. Мен ҳам кетардиму, борадиган жойим йўқ-да... мен тушадиган ҳамма қитъалар, ороллар орқада қолиб кетди...

Татьяна. Бу ерда яшаш ниҳоятда оғир. Гўё ҳамма нарса тебраниб тургандай, бошим гир-гир айланади. Ёлғон тўқишлар тўғри келадн, аммо мен буни жуда ёмон кўраман.

Яков. Ҳмм... Сен буни ёмон кўрасан... афсуски, менинг учун... афсуски...

Татьяна (*ўзига ўзи гапирди*). Аммо, шу топнинг ўзидаёқ ёлгон гапирдим-а. У айтган нарсаларни яшириб қўйишга Надя албатта кўнади... Аммо, уни бу йўлга солишга ҳақим йўқ.

Яков. Қимни айтяпсан?

Татьяна. Менми? Ўзим, шундай... Ажабо, яқиндагина ҳаёт равшан, орзулар аниқ эди...

Яков (*секин*). Устамон пиянисталар, олифта бекорчилар ва бошқа енгил-елпи ҳунар эгалари, ҳайхотки, ўзларига қарамай қўйдилар!.. Беҳуда тараддуллардан четроқда турарканмиз, ҳамманинг диққати бизда эди... Аммо, ўша беҳуда тараддуллар борган сари драматик тусга кириб бормоқда... Қимдир биров: ҳой, масхарабозлар ва қизиқчилар, сахнадан тушинглар! деб бақиради... Аммо, сахна — сенинг соҳанг, Таня!

Татьяна (*хавотирланиб*). Менинг соҳам дейсанми?.. Мен сахнада мустаҳкам ўрнашиб олдим... юксак даражага кўтариламан деб юрардим... (*Гоҳ ғуссали, гоҳ зўр эҳтирос билан гапирди.*) Менга совуқ назар билан қаровчи ва ичларида: «Буни биламиз, кўрганмиз!» деб ўтирган одамлар олдида мен ўзимни ноқулай сезаман, менга бу оғир... улар олдида ўзимни ожиз ва кучсиз сезаман... уларни ўзимга жалб эта олмайман, уларни ҳаяжонга сололмайман!.. Даҳшатдан, шодликдан қалтираб кетгим келади, алапгали, эҳтиросли ва ғазаб билан тўла сўзлар айтишни... ханжардай ўткир, машъалдай ёниб турувчи сўзлар айтишни истардим... бундай сўзларнинг қанча-қанчасини сира аямай, қизғонмай одамларнинг бетига ташлашни истардим!.. Одамлар ўтдай ёнсинлар, қичқирсинлар, қочиб кетсинлар дердим... Аммо, бундай сўзлар йўқ. Мен уларни яна тўхтатиб, гул сингари пок умид, шодлик, севги билан тўла сўзларни отаман... ҳамма йиғлайди... мен ҳам йиғлайман, шундай соф кўз ёшлари тўкиб йиғлашади... Мени олқишлайдилар, гулларга кўмилиб кетаман... мени қўлларида кўтариб чиқишади... бир лаҳзагина одамларнинг султонни бўламан... бутун ҳаёт — шу биргина лаҳзада... бутун умр шу биргина минутда! Аммо, жонли сўзлар йўқ...

Яков. Ҳаммамиз ҳам бир а, бир лаҳза яшашни биламиз, холос...

Татьяна. Ҳар қандай яхши нарса ҳам фақат бир яаҳзада бўлади. Бутунлай бошқача одамларни, меҳрибон одамларни кўргинг келади, бундай беҳуда тараддудли ҳаётни эмас, бошқача ҳаётни кўргинг келади... У шундай ҳаёт бўлсаки, унда санъат ҳамиша, ҳар доим зарур бўлса... ҳаммага ва ҳамиша зарур бўлса! Тоинки, мен ошиқча одам бўлмасам... (Яков кўзларини катта-катта очиб, қоронғуликка тикилиб қарайди.) Нега бунча кўп ичасан-а? Сенинг бошингни еган шу бўлди... Қандай чиройли эдинг...

Яков. Қўйсангчи...

Татьяна. Менга нақадар оғир эканлигини сезясанми?

Яков (даҳшат ичида). Мен қанчалик маст бўлмай, барибир ҳамма нарсага ақлим етади... бутун бало шунда! Миям қандайдир мудҳиш қатъият билан ишлайди, ишлайди, ҳамон ишлайди!... Кўзимнинг олдига бир башара, яп-япалоқ, кўзлари катта-катта, ифлос бир башара келиб туради-да: «Хўш?» деб сўрайди. Эшитясанми, башара мenden фақат бир гап сўрайди: «Хўш?» дейди...

Полина (югуриб киради). Таня! Жон Таня, уйга кир... Анови Клеопатра... ақлдан оздими, билмадим!... Ҳаммани ҳақорат қиляпти... Балки сенинг сўзингга кирар...

Татьяна (юраги сиқилиб). Оҳ, йўқолинглар жанжал-можароларинг билан бирга! Тезроқ бир бирларингни еб қўя қолинглару, одамларнинг оёғи остида ўралишманглар!

Полина (қўрқиб кетади). Таня! Нима деясан? Сенга нима бўлди?

Татьяна. Сизга нима керак? Нима дейсиз?

Полина. Унга бир қарасаңчи, аиа бу ерга келяпти...

Захар (ҳали кўринмайди). Утинаман сиздан, жим бўлсангизчи!

Клеопатра. Сиз... менинг олдимда сиз жим бўлишингиз керак!

Полина. Энди бу ерга келиб бақиради... бу ерда мужиклар юрипти... бу даҳшат-ку... Таня, сендан илтимос...

Захар (киради). Қулоқ солсангизчи, ахир... мен жинни бўлиб кетаман...

Клеопатра (*унинг кетидан киради*). Мендан қочиб қутулолмайсиз, гапимни охиригача тинглашга мажбурсиз!.. Ҳа-ҳа, сиз ишчиларга хушомад қилар экансиз-да, сизга уларнинг ҳурмати керак экан-да, худди қопоғон итларга бир парча гўшт ташлагандай, уларга одамнинг жонини ташлар экансиз-да! Бировнинг ҳисобига, бировнинг қони ҳисобига инсонпарвар бўламан денг!

Захар. Нималар деяпти, бу хотин?

Яков (*Татьянага*). Сен бу ердан кетсанг бўларди. (*Кетади.*)

Полина. Хоним! Биз ор-номусли одамлармиз, сиздай бадном хотиннинг бизга бақришига чидаб туролмаймиз...

Захар (*қўрқиб кетади*). Жим бўл, Полина... худо ҳақи!

Клеопатра. Нега сизлар ор-номусли бўлар экансизлар? Сиёсат ҳақида сафсата сотганларинг учунми? Халқнинг уқубатлари тўғрисида сафсата сотганларинг учунми? Прогресс ҳақида, инсонпарварлик ҳақида сафсата сотганларинг учунми?

Татьяна. Клеопатра Петровна!.. Бўлди, бас!

Клеопатра. Мен сиз билан гаплашаётганим йўқ! Сиз бу ерда оргиқча одамсиз, бу — сизнинг ишингиз эмас!.. Менинг эрим виждонли одам эди... Халқни сизлардан кўра яхшироқ биларди... Сизларга ўхшаб сафсата сотмасди... Сизлар бўлсангиз қабиҳ аҳмоқликларинг билан унга хоинлик қилдинглар, уни сизлар ўлдирдингиз!

Татьяна (*Полина билан Захарга қараб*). Ҳа, кета қолсангизчи бу ердан!

Клеопатра. Ўзим кетаман!.. Сизларни кўрарга кўзим йўқ... ҳаммангни кўрарга кўзим йўқ! (*Кетади.*)

Захар. Жуда қутурган хотин экан-ку, а?

Полина (*йиғлайди*). Ҳамма нарсани ташлаб кетиш керак... бу ердан кетиш керак! Одамни бунчалик ҳақорат қилиш...

Захар. Нега энди мунча қийнаркин, а?.. Эрини яхши кўрганда ҳам майли эди, у билан тинчгина турганда ҳам майли эди. Ёилига иккитадан ўйнаш гутадию... яна бақришига ҳайронман!

Полина. Заводни сотиш керак!

Захар (*ўқинч билан*). Ташлаб кетиш керак, сотиш керак дейсан. Бунақа қилиб бўлмайди, бу чора эмас!

Ўйлаб кўриш керак... Яхшилаб ўйлаб кўриш керак...
Ҳозиргина Николай Васильевич иккимиз гапиришиб
ўтирувдик... шу аёл кириб бутун ишни бузди...

Полина. Николай Васильевичнинг бизни кўрарга
кўзи йўқ... у ёвуз одам!

Захар (*хотиржам бўла бошлайди*). Унинг жуда
жаҳли чиқиб турган пайти, ҳаяжонда юрган вақти, аммо
ўзи ақлли одам, бизни ёмон кўришга ҳеч қандай сабаби
йўқ. Эндиликда, Михаилнинг ўлимидан кейин, иккимиз-
нинг амалий манфаатларимиз бир... шунақа!

Полина. Мен унга ишонмайман, мен ундан қўрқа-
ман... У сени алдайди!

Захар. Эҳ, Полина, булар бари майда гаплар! У
бамаъни мулоҳаза қиладиган одам... шунақа! Бутун гап
шундаки, мен ишчилар билан муносабатда қалтис йўл
тутдим... бунга иқрорман. Кечқурун улар билан гапи-
ришганимда... о, Полина, у кишилар бизга ғоят душ-
манлик кўзи билан қарайди...

Полина. Мен айтгандим-ку сенга... айтгандим!
Улар бизга ҳамиша душман! (*Татьяна кета туриб, секин-
секин кулади. Полина унга қарайди-да, жўрттага овози-
ни баланд қилиб, давом этади...*) Бизга ҳамма душман!
Бизга ҳамма ҳасад қилади... шунинг учун ҳамма бизга
ёпишади-да!

Захар (*тез-тез юриб туради*). Ҳа-ҳа... қисман тўғ-
ри, албатта! Николай Васильевич айтади: синфлар кура-
ши эмас, оқ жинс билан қора жинс кураши бу, дейди!..
Албатта, бу дағалроқ, зўраки айтилган гап... аммо биз-
нинг маданий кишилар эканлигимизни, фан ва санъатни
ва ҳоказоларни яратганимизни ўйлаб қараса... Тенглик...
физиологик тенглик... ҳм... Хўп. Аммо, аввало энг од-
дий одам бўлинглар, ахир, маданиятли бўлинглар... ана
шундан кейин, майли, тенглик тўғрисида гаплашаверай-
лик!..

Полина (*унинг гапига қулоқ бериб*). Бу гапларинг
янги...

Захар. Ҳозирча хомаки, етилмаган фикрлар. Бутун
гап ўз дилингдагини билиб олишда...

Полина (*унинг қўлидан ушлайди*). Жуда кўнглинг
юшмоқ одамсан, дўстим, мана шунинг учун ўзингни ўзинг
қийнаб юрасан!

Захар. Биз жуда оз биламиз, шунинг учун кўпинча
ажабланамиз... Масалан, Синцовни ол: у мени кўп ҳай-

ратда қолдиради. Мен унга ихлос қўйдим. . . шундай содда, шундай равшан фикрли одам! Кейин билсам, социалист экан, унинг соддалиги ҳам, фикри ҳам шунда экан!

По л и н а. Рост, рост. . . бошқалардан ажралиб туради. . . истараси шундай совуқки! . . Сен дам олсанг бўларди. . . хўпми? Юр. . .

З а х а р (унинг кетидан боради.) Яна Греков деган бир ишчи бор. . . ниҳоятда кибрли! Ҳалигина Николай Васильевич иккимиз унинг нутқини эслаб ўтирувдик. . . ўзи ёш бола-ю. . . аммо гаплари. . . шундай сурбетларча гапиради. . .

Кетишади Жимлик. Қаердадир ашула айтилади. Сўнгра оҳиста товушлар эшитилади Я г о д и н, Л е в ш и н ва ёш ишчи Р я б ц о в пайдо бўладилар. Р я б ц о в ҳадеб бош силкиб, сочини тўғрилайди, кулчадай юмалоқ юзи — очиқ, мулойим. Учови ҳам дарахтлар ёнида тўхтайтиди.

Л е в ш и н (секин, сирли оҳангда). Бу ўртоқлик иши бўлади, Пашок.

Р я б ц о в. Биламан. . .

Л е в ш и н. Кўпчиликнинг иши, одамгарчилик иши. . . Эндиликда, оғайни, ҳар бир қалби соф одамнинг қадриқиммати зўр, халқнинг онги уйғонмоқда, у тинглайди, ўқийди, ўйлайди. . . Баъзи бир нарсаларга ақли етган одамлар — биз учун қадрли.

Я г о д и н. Бу гап тўғри, Пашок.

Р я б ц о в. Биламан. . . Нима бўпти! Боравераман.

Л е в ш и н. Бекорга боравериш ҳам бўлмайди, тушуниб туриб бориш керак. . . Сен ёшсан, каторгага юборадилар. . . каторгани биласанми?

Р я б ц о в. Майли. Мен қочиб кетаман каторгасидан.

Я г о д и н. Балки, каторга бўлмас ҳам! Каторгага юборишга сен ҳали ёшсан, Пашок. . .

Л е в ш и н. Ҳозирча каторга деб турайлик! Бунақанги ишда қанча даҳшатлироғини ўйласанг, шунча яхши бўлади. Модомики, каторгадан ҳам қўрқмас экан, демак, қатъий қарорга келган!

Р я б ц о в. Мен шунга қарор қилдим.

Я г о д и н. Шошилма. Олдин ўйлаб кўр. . .

Р я б ц о в. Нимасини ўйлайди тагин? Уни ўлдирдикми, демак бирон кимса бунинг жазосини тортиши керак. . .

Л е в ш и н. Тўғри! Тортиши керак! Аммо, бир киши тортмаса, кўпларни ташвишга солиб қўядилар. Биродар-

лик иши учун сендан қимматроқ одамларни, энг яхшиларни ташвишга соладилар, Пашок.

Рябцов. Ҳа, ахир мен йўқ деганим йўқ-ку. Еш бўлсам ҳам ақлим етади, бир-биримизни қўллаб-қувватлашимиз, занжирдай маҳкам боғланган бўлишимиз керак... бир-биримизга қаттиқ суянишимиз керак...

Левшин (*хўрсиниб*). Жуда тўғри гап.

Ягодин (*кулиб*). Бирлашиб ўртага олиб туриб, бир сиқсак тамом.

Рябцов. Бўпти. Мен сўққабош одамман, мен бормай ким борсин? Фақат, ўшанақа ҳаром қон учун бориш алам қилади одамга.

Левшин. Қон учун эмас, ўртоқларинг учун борасан.

Рябцов. Йўқ, мен ўлган одамнинг қабиҳлигини айтаман... Жуда ёвуз одам эди...

Левшин. Ёвузни ўлдирмак керак! Меҳрибон одам ўз ажали билан ўлаверади, одамларга халал бермайди.

Рябцов. Шуми?

Ягодин. Ҳа, шу Пашок! Демак, эртага эрталаб бориб айтасанми?

Рябцов. Эртагаси борми? Ҳозироқ бориб айтаман деяпман-ку...

Левшин. Йўқ, эртага айтганинг маъқул! Тун ҳам худди онадай, яхши маслаҳатчи...

Рябцов. Хўп... Мен кетдим.

Левшин. Яхши бор!

Ягодин. Бор, оғайни, қадамингни дадил босиб боравер...

Рябцов шопилмасдан кетади. Ягодин қўлидаги таёғини айлантириб қараб туради. Левшин кўкка боқади.

Левшин (*секин*). Яхши одамлар ўсиб етишмоқда, Тимофей!

Ягодин. Унига қараб... нони-да!

Левшин. Шундақа қилиб, биз ҳам қоматимизни тиклаб оламиз.

Ягодин (*маъюс*). Йигитга ачинаман...

Левшин (*секин*). Ачинмасдам бўладими! Мен ҳам ачинаман. Турмага бориб кўр-чи, тагин ёмон иш билан айбланиб. Ўртоқлари деб фалокатга боришгина унинг кўнглига тасалли беради...

Ягодин. Шундоқ...

Левшин. Сен... индамай юравер!.. Эҳ, Андрей теп-

кени бекор босиб юборган экан-да! Одам ўлдириш билан нима иш чиқарардинг? Ҳеч иш чиқаролмайсан! Итни ўлдирсанг, эгаси бошқа ит сотиб олади!

Я г о д и н (*мажус*). Қанча одамларимиз нобуд бўлиб кетмоқда...

Л е в ш и н. Юр, қоровул, хўжайиннинг мол-мулкени қўриқлайлик. (*Кетишади.*) Ё худо!

Я г о д и н. Нима деяпсан?

Л е в ш и н. Қийналиб кетдик! Турмушни шу чигаллардан тезроқ қутқариб олсак эдик!

П а р д а

У Ч И Н Ч И П А Р Д А

Бардинлар уйда катта хона. Орқадаги деворда — террасага қараган тўртта дераза билан эшик; дераза ойналаридан солда тлар, жандармлар, бир тўда ишчилар, улар орасида Левшин, Грековлар кўринади. Хона одам турадиган жойга ўхшамайди: мебели оз, бори ҳам эски ва пойма-пой; деворнинг обой қоғозлари кўчиб кетган. Унг томондаги девор тагига катта стол қўйилган. Конь зарда билан стуллари тарақ-туруқ сриб, стол атрофига тизмоқда. Аграрфена пол супурмоқда Чапда икки тавақали катта эшик Унг томонда ҳам худди шундай эшик.

Аграрфена. Мендан хафа бўлишнинг сира ўрни йўқ...

Конь. Мен хафа бўлаётганим йўқ... Улар билан неча пуллик ишим бор... худога шукур, яқинда ажалим етиб ўламан... юрагим ҳам баъзан тўхтаб-тўхтаб қоляпти...

Аграрфена. Ҳаммамиз ҳам ўлиб кетамиз... мақтанма.

Конь. Бас, энди... баридан тўйдим! Олтмиш бешга кирибман, пасткашлик тепамдан худди ёнғоқдай ёғилди... Бунақа ишларга менинг тишим ўтармиди... Шунча одамни ушлаб... ёмғирда увитиб ўтиришипти...

Чап томондаги эшикдан ротмистр Бобоедов билан Николай кирадилар.

Бобоедов (*вақти чоғ*). Мана, мажлис зали ҳам тайёр экан, жуда соз! Шундай қилиб, хизматимни ўтаб юрибман денг?

Николай. Ҳа, ҳа! Конь, вахминстри чақиринг!

Бобоедов. Биз бу совғани мана бундоқ тақдим этамиз: ўртада анови... хаҳ, оти нима эди?

Николай. Синцов.

Бобоедов. Синцов... жуда соз! Атрофида — бутун дунё пролетарларими?.. Яхши! Бу анча дуруст... Уйнинг эгаси анча дуруст одам экан... жуда яхши экан! Бизнинг маҳкамадагилар уни ёмон деб юрардилар. Келинини мен ташийман. Воронежда ўйнар эди... жуда аломат актриса, мен сизга айтсам... (Террасадан Квач киради.) Хўш, қалай бўлди Квач?

Квач. Ҳаммасининг уйларини тинтиб кўрдик, жаноблари!

Бобоедов. Хўш?

Квач. Ҳеч нима топилмади... яширишган бўлса керак! Маълум қилгайманким, становой жуда шошқалоқ экан, ўз вазифасига бепарво қараяпти, жаноблари!

Бобоедов. Ҳа, ҳа, шунақа, полиция ҳамиша шунақа бўлади ўзи! Қамоққа олинганларнинг ёнидан бирон нарса топилдими?

Квач. Левшиннинг уйида иконалар орқасидан топилди.

Бобоедов. Ҳаммасини менинг бўлмамга киритиб қўй.

Квач. Хўп бўлади! Жаноблари, анави ёш жандарм, яқинда келганчи, драгундан чиққан...

Бобоедов. Хўш, нима гап?

Квач. У ҳам ишга бепарво қарайди.

Бобоедов. Ҳа, уларни ўзинг бир ёқлик қиласан. Бор энди!

Квач кетади.

Биласизми, Квач бало одам! Афтидан ювошгина, ҳагто тентакнамо кўринади-ю, аммо ўзи исковч итдан ҳам қолишмайди!

Николай. Богдан Денисович, ана шу конторчига бир диққат қилинг...

Бобоедов. Ҳа, ҳа, албатта, албатта! Додини берамиз-ку!

Николай. Мен Синцовни эмас, Пологийни айтяпман. Менимча, анча фойдаси тегадиган одамга ўхшайди.

Бобоедов. Э-э, бояги ҳамсуҳбатимизми? Ҳа, албатта, уни бирор жойга жойлаштирамиз...

Николай стол олдига келиб, қоғозларни тартиб билан ёйиб, жой-жойига қўяди.

Клеопатра (*ўнг томондаги эшикдан мўралаб*).
Ротмистр, яна чой ичасизми?

Бобоедов. Ташаккур, ташаккур! Жуда шиннам жой экан... Жуда! Ажойиб жойлар!.. Айтгандай, мен Луговая хонимни танийман! Воронежда ўйнаганмиди?

Клеопатра. Ҳа, ўйнаганди шекилли... Хўш, тинтув ўтказган экансизлар, бирон нарса топилдими?

Бобоедов (*мулойим оҳангда*). Ҳаммасини топдик! Биз топмай қўямизми, хотиржам бўлинг! Биз ҳеч нарса бўлмаган жойдан ҳам албатта бирон нарса топа-миз...

Клеопатра. Марҳум бу прокламацияларни унча писанд қилмас эди. У, бир парча қоғоздан революция чиқмайди дегувчи эди...

Бобоедов. Ҳмм... Бундай дейиш жуда тўғри эмас.

Клеопатра. Прокламацияларни — ўтакетган тен-такларнинг махфий маҳкамасидан аҳмоқларга атаб чиқарилган буйруқ деб юрарди.

Бобоедов. Бунисн... гарчи нотўғри бўлса ҳам, ўткир гап!

Клеопатра. Ана, энди улар қоғозбозликдан амалий ишларга ўтишди...

Бобоедов. Кўнглингизни тўқ тутинг, улар қаттиқ жазога тортилади, жуда қаттиқ жазоланади!

Клеопатра. Хайрият, бу менга анча тасалли беради. Сиз келишингиз билан мен анча енгил тортдим... Анча яйраброқ қолдим!

Бобоедов. Бизнинг вазифамиз — жамиятни қўллаш-қўлтиқлаш...

Клеопатра. Сиздек бардам, соғлом кишини кўриб... одамнинг кўнгли очилади... сизлардақалар камдан-кам учрайди, ахир!

Бобоедов. О, бизнинг жандармерия корпусимизда эркакларнинг сараси йиғилган!

Клеопатра. Қани, дастурхонга чиқинглар!

Бобоедов (*чиқиб кета бошлайди*). Бажонидил! Ҳа, айтмоқчи, бу мавсумда Луговая хоним қаерда ўйнайди?

Клеопатра. Билмасам.

Террасадан Татьяна билан Надя кирадилар.

Надя (*ҳаяжонда*). Чол Левшиннинг... бизга қандай тикилиб қараганини кўрдингми?

Татьяна. Кўрдим...

На д я. Бу ишларнинг ҳаммаси жуда ҳам хунук... Уят! Николай Васильевич, нимага бундай қилиняпти? Уларни нимага қамашди?

Н и к о л а й (*қуруққина*). Қамаш учун сабаб кўп... Ановилар бу ердалигида... террасадан юрмаслигингизни илтимос қиламан...

На д я. Хўп... юрмаймиз...

Т а т ь я н а (*Николайга қараб*). Синцов ҳам қамалдим?

Н и к о л а й. Ҳа, жаноби Синцов ҳам қамалди.

На д я (*уй ичини кезиб юради*). Ун етти киши-я! Дарвоза олдида қамалганларнинг хотинлари йиғлаб турипти... солдатлар бўлса уларни туртишади, масхара қилиб кулишади! Солдатларга айтинг, лоақал улар бедаблик қилишмасин!

Н и к о л а й. Бу менинг ишим эмас. Солдатларнинг командири — поручик Стрепетов.

На д я. Бориб ундан илтимос қиламан...

Ун г томондаги эшикдан чиқиб кетади. Т а т ь я н а кулимсираб, стол олдига келади.

Т а т ь я н а. Менга қаранг, ҳой, генерал айтмоқчи, қонунлар гўркови...

Н и к о л а й. Назаримда, генерал унча ақлли одам эмас. Мен бўлсам унинг аскияларини тақрорлаб юрмасдим.

Т а т ь я н а. Мен янглишибман, у сизни қонунлар тобути дейди. Бунга ҳам жаҳлингиз чиқадиими?

Н и к о л а й. Ҳазилга хушим йўқроқ.

Т а т ь я н а. Қачондан бери мушча жиддий бўлиб қолдингиз?...

Н и к о л а й. Кеча куни акамни ўлдиришди, хабарингиз бўлса керак.

Т а т ь я н а. Ўлдирган бўлса, сизга нима даҳли бор?

Н и к о л а й. Кечирасиз... бу нима деганингиз?

Т а т ь я н а (*кулимсираб*). Афти-башарангиз буришмасин! Акангизга сира ҳам ачинмайсиз... Сиз ҳеч кимга ачинмайсиз... масалан, менга ўхшаб. Улим, яъни ўлимнинг тўсатдан бўлиши ҳаммага ёмон таъсир этади... аммо акангизга бир лаҳза бўлса ҳам чинакам, инсонча ачинмаганингизга имоним комил... сизда ачиниш нима қилсин!

Н и к о л а й (*зўрға*). Қизиқ бўпти-да! Хўш, менга нима демоқчи бўласиз?

Т а т ь я н а. Иккимиз руҳан бир-биримизга яқин экан-миз, шуни пайқадингизми? Йўқ? Аттанг! Мен актрисаман, ҳамиша яхши роль ўйнашдан бошқа тилаги бўлмаган, тошюракли одамман. Сиз ҳам яхши роль ўйнашни истайсиз, сиз ҳам беҳис, совуқ бир вужудсиз. Айтингчи, прокурор бўлишни истайсизми?

Н и к о л а й (секин). Истагим шуки, бу гапларни бас қилсангиз. . .

Т а т ь я н а (бир оз жим тургач, кула бошлайди). Йўқ, менинг қўлимдан дипломатия келмас экан. . . Мен сизнинг олдингизга бир мақсад билан келган эдим. . . хушмуомала билан сизни бир махлиё қилмоқчи эдим. . . Аммо сизни кўришим билан дағал гапира бошладим. . . Сизни кўрсам ҳамиша кўрс-қўпол гапларни гапиргим келади. . . юрганингизда ҳам, ўтирганингизда ҳам, гапириб ё индамай бировларни қоралаб турганингизда ҳам. . . Ҳа, мен сизга илтимос билан келган эдим. . .

Н и к о л а й (кулмсираб). Нима тўғрисидалигини сезиб турибман!

Т а т ь я н а. Эҳтимол. Аммо, энди бунинг фойдаси йўқ, шундайми?

Н и к о л а й. Эндими, илгарироқми, барибир, жаноби Синцовнинг номига жуда ёмон доғ тушди.

Т а т ь я н а. Сиз бунини менга айтиб, ҳозир анча ҳузур қилдингиз, шундай эмасми?

Н и к о л а й. Тўғри. . . яширмайман. . .

Т а т ь я н а (хўрсиниб). Мана, кўрдингизми, биз бир-биримизга жуда ўхшаймиз. Мен ҳам бачкана ва заҳар одамман. . . Айтингчи, Синцов бутунлай сизнинг қўлингиздами. . . фақат сизнинг қўлингиздами?

Н и к о л а й. Бўлмасам-чи!

Т а т ь я н а. Башарти мен уни бўшатиб юборишингизни сўрасамчи?

Н и к о л а й. Натижаси бўлмайди.

Т а т ь я н а. Ҳатто сизга жуда-жуда ялинсам ҳам-а?

Н и к о л а й. Барибир. . . . Мен сизга ҳайрон бўлман!

Т а т ь я н а. Шунақами? Нега?

Н и к о л а й. Ўзингиз бир қошиқ сув билан ютиб юборадиган чиройли. . . жувонсиз, шубҳасизки, ақлингиз ҳам расо. . . ўзингизга хос характерга эгасиз. . . Бу турмушингизни гўзал ва бой қилиш учун ўнлаб имкониятларингиз бўлсаю. . . қандайдир арзимаган одам билан шу-

гулланиб юрасиз! Утакетган ажиблик ҳам бир дард! Ҳар қандай интеллигент одамни ғазаблантирасиз... Хотин-қизларнинг қадрига етувчи, ғўзалликнинг қули бўлган одам сизнинг бундай қилиқларингизни ҳеч кечирмайди!

Т а т ь я н а (*унга қизиқиб қарайди*). Демак, мен ҳам қораландим... Хайҳот!.. Синцов ҳам ҳукм қилинганми?

Н и к о л а й. Бу жаноб кечқурун турмага жўнатилади.

Т а т ь я н а. Қатъийми?

Н и к о л а й. Қатъий.

Т а т ь я н а. Хотин кишининг ҳурмати учун ҳам бўшата олмайсизми? Ишонмайман. Агар мен жудаям хоҳласам — Синцовни албатта бўшатиб юборар эдингиз.

Н и к о л а й (*бўғиқ овоз билан*) Хоҳлаб кўринг... хоҳлаб кўринг...

Т а т ь я н а. Хоҳламайман... Билмайман... шундай бўлса ҳам, тўғриси айтинг, наҳотки бир марта гапириш қийин бўлса, айтингчи, бўшатиб юборармидингиз?

Н и к о л а й (*анча ўйлаб тургидан кейин*). Билмадим...

Т а т ь я н а. Мен биламан! (*Бир оз жим туриб, хўрсинади*.) Иккимиз ҳам пасткаш одам эканмиз...

Н и к о л а й. Аммо, баъзи ҳолларда хотин кишини ҳам кечириб бўлмайди.

Т а т ь я н а (*бамайлихотир*). Хўш, сиз нимани айтяпсиз? Бу ерда танҳо иккимиз... гапимизни ҳеч ким эшитмайди. Ахир, мен сизга ҳам, ўзимга ҳам айта оламанку... яъни иккимиз ҳам...

Н и к о л а й. Утинаман сиздан... ортиқ эшитишга тоқатим йўқ...

Т а т ь я н а (*кескин ва оҳиста*). Барибир сиз бу принципларингизни хотин кишининг бир бўсасидан паст тутасиз!

Н и к о л а й. Гапингизни эшитишга тоқатим йўқ дедим-ку, ахир.

Т а т ь я н а (*сокин*). Бўлмаса, чиқиб кетинг. Мен сизни тутиб турибманми?

Н и к о л а й тез чиқиб кетади. Т а т ь я н а шол рўмолига бурканиб, уйнинг ўртасидан террасага қараб туради. Унг томондаги эшикдан Н а д я билан поручик кирадилар.

П о р у ч и к. Солдат ҳеч қачон хотин кишига озор бермайди, гапимга ишонаверинг! Солдат учун хотин киши — муқаддас бир нарса...

На д я. Мана, ҳозир ўзингиз кўрасиз. . .

П о р у ч и к. Ҳеч ҳам бундай бўлиши мумкин эмас! Хотин кишига рицарларча муносабатда бўлиш одати фақат армиядагина сақланиб қолган. . .

Чап томондаги эшикдан чиқиб кетадилар. П о л и н а, З а х а р ва Я к о в л а р кирадилар.

З а х а р. Гап шундаки, Яков. . .

П о л и н а. Ўзингиз ўйлаб кўринг, бошқа иложи борми?

З а х а р. Бўлган-тургани шу, зарурият шу. . .

Т а т ь я н а. Нима гап ўзи?

Я к о в. Булар менга жаноза ўқишмоқда. . .

П о л и н а. Бунча бераҳмлиқ! Ҳамма бизга ёпишади-я! Ҳатто ҳамиша мулоғим ва беозор Яков Иванович ҳам. . . Ахир, солдатларни биз чақиртирдикми? Жандармларни ҳам ҳеч ким чақирган эмас. Улар доим ўзлари етиб келишади.

З а х а р. Бу қамашларда мени айблаш. . .

Я к о в. Мен сени айблаётганим йўқ. . .

З а х а р. Сен мени тўғридан-тўғри айблаётганинг йўқ, аммо гапингдан шу келиб чиқади. . .

Я к о в (*Татьянага*). Мен ўтирувдим, бу келди-да: «Хўш, нима гап, ука?» деди. Мен бунга: «Бари ифлослик, ака!» дедим. . . Бўлган гап шу!

З а х а р. Тушуниш керак, ахир, бошқа ҳеч қаерда социализмни бу тарзда биздагидек пропаганда қилиб бўлмайди, бунга йўл ҳам қўйилмайди. . .

П о л и н а. Сиёсат билан шуғулланинглар, бу ҳаммага керак, аммо бу ерда социализм нима қилиб юрипти? Захар шунга айтяпти-да! Рост айтади!

Я к о в (*қовоғини солиб*). Левшин чол социалист бўлиб қаёққа борди? У шунчаки ишлайвериб, довдираб қолган чол. . . чарчаганидан.

З а х а р. Уларнинг ҳаммаси довдираган!

П о л и н а. Одамларга раҳм-шафқат қилиш керак, жаноблар! Жуда қийналиб кетдик, ахир!

З а х а р. Уйимда одамларнинг суд қилишини кўриб, мени азоб чекмайди деб ўйлайсанми? Бу нарсаларнинг ҳаммаси — Николай Васильевичнинг ўйлаб чиқарган иши, аммо шундай фожиадан кейин у билан баҳслашиб бўладими?

К л е о п а т р а (*тез юриб киради*). Эшитдингизми? Қотил топилпти. . . ҳозир олиб келишади. . .

Я к о в (*минғиллаб*). Ана, холос. . .

Т а т ь я н а. Ким экан?

К л е о п а т р а. Бир бола эмиш... Мен жуда хурсандман... Балки одамгарчилик нуқтаий-назардан ёмондир, аммо мен хурсандман. Агар ёш бола бўлса, суд қилгунча мен уни ҳар кун савалаттирдим... Николай Васильевич қани?.. Кўрмадингизларми? (*Чап томондаги эшикдан чиқиб кетганда, генерал киради.*)

Г е н е р а л (*қовоғи солиқ*). Ана, холос!.. Ҳаммалари сувга тушган товукдай...

З а х а р. Одамнинг гашига тегади-да, тоға...

Г е н е р а л. Сен жандармларни айтасанми? Ҳа... ротмистр роса сурбет одам экан! Мен уни бир майна қилмоқчиман... Ётиб қолишадими?

П о л и н а. Қолишмаса керак... Нега қолади?

Г е н е р а л. Э, аттанг! Бўлмаса ухлаб ётганида устидан бир челақ совуқ сув септирдим! Менинг корпусимда қўрқоқ кадетларни худди шунақа қилишарди... Қип-яланғоч, устидан сув оқиб турган одамнинг сакраши ва бўйриши заб кулгили бўлади-да!

К л е о п а т р а (*эшикдан*). Нима балоларни гапирасиз-а, генерал. Ҳа, нега? Ротмистр жуда одобли, ажойиб, ғайратли одам-ку... келди-ю, ҳаммани тутди! Бунинг қадрига етиш керак! (*Кетади.*)

Г е н е р а л. Ажабо... бу хотинга мўйлови узун эркакларнинг ҳаммаси одобли бўлаверар экан-да, а... Ҳар ким ўз жойини билиш керак, гап шунда... Одоб деган гап мана шу! (*Чап томондаги эшикка қараб юради.*)
Конь!

П о л и н а (*секин*). Бу хотин дейман, уйни ўзиники қилиб олди шекилли. Қаранг, қилиқларини!.. Беодоб, қўпол...

З а х а р. Шу маш-машалар тезроқ тугасайди! Ҳузур-ҳаловат кўринг... тинчгина яшагинг келади!

Н а д я (*югуриб киради*). Таня опа, поручик аҳмоқ одам экан-ку!.. Солдатларни ҳам уришдан тоймаса керак... Бақиради, ўқраяди... Почча, сиз айтинг, қамалганларнинг олдига хотинларини киритишсин, бештасининг хотини бор экан! Ўша жандармларга чиқиб айтинг... буларнинг каттаси ўша экан...

З а х а р. Кўриб турибсан-ку, Надя...

Н а д я. Ҳа, кўриб турибман, айтганимни қилгинг келмайди... Бор, чиқиб айтгин! У ерда йиғилишяпти... Борсангчи!

Захар (кетаркан). Менимча фойдаси бўлмаса керак...

Полина. Ҳамиша ҳаммани ташвишга солиб юрганг-юрган-да, Надя!

Надя. Сиз-ку ҳаммани ташвишга солган...

Полина. Биз? Уйлаб гапиряпсанми...

Надя. Ҳаммамиз,— мен ҳам, сен ҳам, поччам ҳам... ҳаммани ташвишга соляпмиз! Бирон иш қилмаймиз... лекин ҳамма нарса бизнинг касримиздан... солдатларнинг, жандармларнинг келиши ҳам бизнинг касримиздан! Қамоққа олишлар ҳам... хотинларнинг йиғлаши, дод-фарёдлари... ҳаммаси бизнинг касримиздан!

Татьяна. Бери кел, Надя.

Надя (унинг ёнига келади). Мана, келдим... нима дейсан?

Татьяна. Утир, ўзингни бос... Ҳеч нарсага тушунмайсан, ҳеч нарса қилолмайсан...

Надя. Ўзингдан бир оғиз гап чиқмайди. Ўзимни босиб ололмайман, хоҳламайман!

Полина. Раҳматлик онанг, қизим жуда ўжар, деб жуда тўғри айтар эди...

Надя. Ҳа, тўғри айтган... Менинг ойим меҳнат қиларди, ўз нонини ўзи топиб ерди... Сизларчи? Сизлар нима қиласизлар? Қимнинг нонини еб кун кечирасизлар?

Полина. Ана, тагин бошлади! Надежда, бунақанги тўнг гапларни бас қил... Катталарга бақириш нимаси?

Надя. Сизлар катта эмассизлар! Қанақа қилиб катта бўлар экансизлар? Шунчаки қари одамсизлар!

Полина. Таня, тўғрисини айтсам, буларнинг ҳаммаси сенинг идеяларинг! Сен бунга, тентак қизсан, бунақа қилма, деб койиб қўйишинг керак...

Татьяна. Эшитдингми? Сен тентак қизсан... (Надянинг елкаларини силайди.)

Надя. Мана шу-да! Бундан бошқа гап тополмайсизлар! Ҳеч! Ҳатто ўзларингни ҳимоя ҳам қилолмайсизлар... жуда ғалати одамсизлар! Ростини айтсам, ҳаммангиз қандайдир ортиқча, ҳатто шу ернинг ўзида, ўз уйларингда ҳам ортиқча одамсизлар!

Полина (жиддий). Оғзингдан чиққан гапларни биласанми?

Надя. Уйимизга аллақандай жандармлар, солдатлар, мўйлови шопдай аҳмоқлар келиб, билганини қилади, чой ичади, қиличларини шарақлатиб, шпорларини жаранг-

латиб юради, хохолаб кулади... одамларни тутиб олиб, ҳаммага ўшқиради, дўқ қилади, хотинларни йиғлатади... хўш, сизларчи?.. Сизлар бўлсанглар бир четга чиқиб турасизлар! Сизларни бурчак-бурчакка тикиб қўйишипти...

Полина. Менга қара, ҳамма гапинг бемаъни гап! Бу одамлар бизни ҳимоя қилгани келган.

Надя (*ачиниб, куйиниб*). Эҳ, холажон! Солдатлар ақлсизлик балосидан ҳимоя қила олмайди, ҳеч ҳимоя қилолмайди!

Полина (*ғазаби келиб*). Нима дединг?

Надя (*унга икки қўлини чўзиб*). Хафа бўлма! Мен ҳаммани айтяпман! (*Полина тез чиқиб кетади.*) Ана, қошиб кетди... Поччамга бориб мени қўпол, ўжар деб чақади... поччам узундан-узун насиҳат ўқийди... унинг гапига ҳатто пашшалар ҳам зерикиб ўлади!

Татьяна (*хаёлчан*). Қандай ҳаёт кечираркансанда? Ҳеч ақлим етмайди...

Надя (*қўли билан атрофни кўрсатиб*). Бундай яшайман! Ҳеч ҳам бундай яшайман! Нима қилишимни билмайману, аммо сизлар қилгани ҳеч ҳам қилмайман. Боя анови офицер билан террасадан ўтиб кетаётсам... Греков бизга қараб... папирос чекиб турипти... кўзлари кулади. Узи-ку қамалишини билиб турипти... шундай бўлса ҳам кўзлари кулади! Кўрдингми! Ўз истагича яшашни хоҳлаган одамлар ҳеч нарсадан қўрқмайди... улар шод-хуррам! Левшинга, Грековга қарашга уяламан... бошқаларини танимайман, аммо булари! Мен буларни ҳеч ҳам унутмайман... Ана, мўйловли аҳмоқ келди... У-у!..

Бобоедов (*киради*). Вой-вой, мунча қўрқитасиз одамни! Кимни қўрқитаётибсиз?

Надя. Мен сиздан қўрқаман... Хотинларни эрларининг олдига киритасизми?

Бобоедов. Йўқ, киритмайман. Мен ёвуз одамман!

Надя. Жандарм бўлганингиздан кейин албатта ёвуз бўласиз-да. Нега хотинларни киритмайсиз?

Бобоедов (*мулойим оҳангда*). Ҳозирча ҳеч иложи йўқ! Аммо кейинроқ, уларни олиб кетиш олдидан, хайрлашишга руҳсат бераман.

Надя. Ҳа нега иложи йўқ, ахир? Бу сизга боғлиқ-ку!

Бобоедов. Менга боғлиқ... яъни қонунга боғлиқ.

Надя. Хаҳ, қонун нимаси! Уларни киритинг, ўтинаман сиздан!

Бобоедов. Қонун нимаси дедингизми? Е сиз ҳам қонунни инкор этасизми? Ай-яй-яй!

Надя. Мен билан бундай гапиршманг! Мен ёш бола эмасман.

Бобоедов. Ишонмайман! Қонунни фақат ёш болалар ва революционерларгина инкор этади.

Надя. Мана мен революционерман.

Бобоедов (*қулиб*). Оҳо! Унақа бўлса, сизни ҳам қамаш керак экан. . . қамоққа олиб, турмага ташлаш керак экан. . .

Надя (*ҳасрат билан*). Аҳ, ҳазилингизни қўйсангизчи! Киритинг уларни!

Бобоедов. Ҳеч ҳам илож йўқ. . . Қонун йўл қўймайди!

Надя. Аҳмоқона қонун экан!

Бобоедов (*жиддийлашиб*). Ҳм. . . шу гапингиз чакки бўлди! Агар ўзингиз айтганингиздай, ёш бола бўлмасангиз, қонуннинг ҳокимият томонидан жорий этилганини, қонунсиз давлат бўлмаслигини билишингиз керак.

Надя (*қизишиб*). Қонун, ҳокимият, давлат. . . Э, худо-эй! Қонун одамлар учун чиқарилганми, ахир?

Бобоедов. Ҳмм! . . . Менимча, албатта. . . яъни, мен айтмоқчиманки, аввало, тартиб сақламоқ учун чиқарилган!

Надя. Ахир, одамлар йиғласа, бу қанақаси? Одамлар йиғлайдиган бўлса, ҳокимиятингиз ҳам, давлатингиз ҳам ҳеч нарсага арзимас экан-да! Давлат эмиш. . . қандай бемазагарчилик! Давлатнинг менга нима кераги бор? (*Эшик томон юради.*) Давлат! Ҳеч нарсага тушунишмайди-ю, тагин гапирганлари ортиқча! (*Чиқиб кетади.*)

Бобоедов бирмунча эсанкираб қолади.

Бобоедов (*Татьянага*). Антиқа ойимқиз эканми! Аммо, мулоҳазаси хавфли. . . Поччаси либерал тушунчали кишилардан шекилли, а?

Татьяна. Буни мендан кўра сиз яхшироқ билсангиз керак. Либерал одамнинг қанақа бўлишини мен билмайман.

Бобоедов. Йўғ-эй? Буни ҳамма биледи-ку. . . Ҳокимиятни ҳурмат қилмаслик — либерализм бўлади! . . . Мен сизни, Луговая хоним, Воронежда кўрганман. . . ҳа, ҳа, рост! . . . Сизнинг нозик, ниҳоят нозик ўйинингизни кў-

риб, кўп роҳат қилганман! Балки кўргандирсиз, мен ҳам-ма вақт вице-губернаторнинг ёнгинасида ўтирардим? Мен у вақтда маҳкамада адъютант эдим.

Т а т ь я н а. Эсимда йўқ... Балки, шундайдир. Ҳар шаҳарда ҳам жандармлар бўлади, шундай эмасми?

Б о б о е д о в. О, бўлмасачи! Албатта бўлади! Шуни ҳам айтиб ўтишим керакки, санъатнинг қадрига етувчилар фақат биз, маъмурлар... бўламиз! Ҳа, тагин совдагарлар ҳам шундай. Масалан, бирон севикли артистнинг бенифиси олдидан унга совға олиш учун иона тўплашни олинг... Иона қоғозида албатта жандарм офицерларининг номини учратасиз. Бу традиция бўлиб қолган! Келаси мавсумда қаерда ўйнамоқчисиз!

Т а т ь я н а. Ҳали тайини йўқ... Албатта, санъатнинг қадрига етувчилар бор шаҳарда-да! Бундан қутулишнинг иложи йўқ-ку, ахир?

Б о б о е д о в (*тушунмайди*). О, албатта, албатта! Ҳар шаҳарда бор, ҳар шаҳарда! Одамлар ҳар ҳолда анча маданийлашиб қолди-ку...

К в а ч (*террасадан туриб*). Жаноблари! Олиб келишди... отган одамни олиб келишди! Қаерга киритилсин?

Б о б о е д о в. Бу ёққа ҳаммасини олиб кир! Прокурор муовинини чақир. (*Татьянага.*) Пардон! Бир оз иш бори-ди, айбга буюрмайсиз.

Т а т ь я н а. Сўроқ қиласизми?

Б о б о е д о в (*хушомад билан*). Бирозгина... одамлар билан танишиб олиш учун... жиндаккина савол-жавоб дегандай...

Т а т ь я н а. Мен ҳам эшитсам майлими?

Б о б о е д о в. Ҳм... умуман, бизда бундай одат йўқ... сиёсий ишлар олиб борилганда... Аммо, бу жиноий иш, маҳкамада эмасмиз, агар сизга ёқса — марҳамат...

Т а т ь я н а. Мени ҳеч ким кўрмайди... Мана бу ердан қараб тураман.

Б о б о е д о в. Жуда соз! Сизни саҳнада кўриб, кўп ором олган эдим, энди ўша қарзимни, жуда бўлмаганда бирозини узишимдан хурсандман. Мен баъзи бир қоғозларимни олиб келай. (*Чиқиб кетади. Террасадан иккита кекса ишчи Рябцовни олиб киради. Уларнинг ёнида келаятган Конь ҳадеб Рябцовнинг юзига тикилиб қарайди. Уларнинг кетидан Левшин, Ягодин, Греков ва яна бир неча ишчилар киради. Жандармлар.*)

Рябцов (*жаҳл билан*). Қўлимни нега боғладинглар?
Ечиб юборинг... ҳа, ечинглар дейман!

Левшин. Қани, ечиб юборинглар, оғайнилар! Нега одамга озор берасизлар?

Ягодин. Қочмайди!

Ишчилардан бири. Тартиб-қоидаси шундай!
Қонун бўйича, қўлини боғлаш керак...

Рябцов. Мен хоҳламайман! Ечиб юбор!

Бошқа ишчи (*Квачга*) Жаноби жандарм! Майлими? Ўзи ювош йигит... Ўзимиз ҳам ҳайронмиз... Қандай қилиб бу...

Квач. Майли, ечиб юборақол... ҳеч нарса қилмайди!

Конь (*бирдан*) Бунни бекорга ушлабсанлар!.. Ўқ отилганда бу йигит сойда эди... ўз кўзим билан кўрганман, генерал ҳам кўрган. (*Рябцовга*.) Нега индамайсан, аҳмоқ? Мен отганим йўқ демайсанми? Нега индамайсан?

Рябцов (*қатъий*). Йўқ, мен отдим.

Левшин. Ким отган-отмаганини бунинг ўзи яхшироқ билса керак, кавалер...

Рябцов. Мен...

Конь (*қичқиради*). Ёлғон айтасан! Ярамас... (*Бобоедов билан Николай Скроботов киради*.) Ўша вақтда сен дарёда қайиқда сузиб юргандинг, ашула айтиб... шундайми?

Рябцов (*бамайлихотир*). У — кейинроқ эди.

Бобоедов. Шуми?

Квач. Худди шунинг ўзи!

Конь. Йўқ, бу эмас!

Бобоедов. Нима-а? Квач, чолни олиб чиқиб кет!
Бу чол қаердан келиб қолди?

Квач. Генералнинг ҳузурида хизмат қилади, жаноблари!

Николай (*Рябцовга тикилиб қарайди*). Афв эта-сиз, Богдан Денисович... Квач, шошманг!

Конь. Ушлама мени! Мен солдатман!

Бобоедов. Тўхта, Квач!

Николай (*Рябцовга*). Хўжайинни ўлдирган сенми-сан?

Рябцов. Ҳа, мен.

Николай. Нима сабабдан?

Рябцов. Бизни азобларди.

Николай. Отинг нима?

Рябцов. Павел Рябцов.

Николай. Хў-ўш! Конь... сиз нима демоқчи эдингиз!

Конь (*ҳаяжонланиб*). Ўлдирган бу эмас! У пайтда бу дарёда қайиқ ҳайдаб юрган эди!.. Онт ичаман!.. Генерал иккимиз кўрганмиз... Генерал менга тағин: қайинини бир ағдариб юборсак яхши бўларди, тоза чўмилиб чиқарди деган... ҳа! Боласи тушмагур, сени қарая! Бу нима қилганинг?

Николай. Киши ўлдирилган маҳалда бунинг дарёда юрганлигини нега бунча қаттиқ ишониб гапиряпсиз?

Конь. Заводдан дарёгача бир соатда ҳам етиб бўлмайди.

Рябцов. Мен чопиб борганман.

Конь. Қайиқда ўтириб олиб бемалол ашула айтиб юрганди. Одам ўлдирган киши ашула айтармиди!

Николай. (*Рябцовга*). Жиноятчини яширганинг ва нотўғри жавоб берганинг учун қонун томонидан қаттиқ жазога тортилишингни биласанми?

Рябцов. Менга барибир.

Николай. Яхши. Демак директорни сен ўлдиргансан, шундайми?

Рябцов. Ҳа, мен.

Бобоедов. Йиртқиш ҳайвон боласи!..

Конь. Ёлғон айтади!

Левшин. Ҳой кавалер, сиз бу ерда бегона одамсиз!

Николай. Нима дединг?

Левшин. Кавалер бу ерда бегона одам, ишга халал беряпти дейман...

Николай. Сен ўзинг бегона эмасмисан? Одам ўлдиришга сен ҳам аралашганмисан?

Левшин (*кулади*). Менми? Умримда бир марта кўнни калтак билан уриб ўлдириб, ўшанга ҳам анчагача куйиб юрганман, хўжайин...

Николай. Бўлмаса, жим тур! (*Рябцовга*.) Сен отган тўппонча қани?

Рябцов. Билмайман.

Николай. Ўзи қанақа эди? Қани, айтиб бер-чи?

Рябцов (*хижолатда*). Қанақамиш... тўппонча қанақа бўларди? Оддий тўппонча...

Конь (*суюниб кетади*). А, тентаквачча! Тўппончани кўрганмисан ўзинг!

Николай. Катталиги қанча келарди? (*Иккала қўли*

билан ярим газ келадиган ўлчовни кўрсатади.) Мана шунчамиди?

Рябцов. Ҳа... сал кичикроқ...

Николай. Богдан Денисович, яқинроқ келинг. (Унинг қулоғига секин шивирлайди.) Бу ерда бирон хийла борга ўхшайди. Болани жиддийроқ сўраш керак... Терговчи келгунча бунни қўя турайлик.

Бобоедов. Ҳа, айбни бўйнига олди-ку... яна нима?

Николай (салмоқ ва таъсирли қилиб). Сиз билан биз бу боланинг ҳақиқий жиноятчи эканлигига шубҳа қиламиз, бошқа одамнинг ўрнига қўйилган бу, тушундингизми?

Татьяна ёнидаги эшикдан маст Яков секин киради-да, индамасдан қараб туради. Баъзан боши, худди мудраб ўтирган одамдай беихтиёр пастга осилиб тушади; кейин яна бошини силтайди-да, атрофга қўрқиб қараб қўяди.

Бобоедов (тушунгандай) Ҳа-ҳа!.. ийя!.. шунақами, а?

Николай. Бу фитна! Кўплашиб қилинган жиноят...

Бобоедов. Вой аблаҳ-эй, а?

Николай. Вахмистр ҳозирча бунни олиб чиқиб кетсин. Мутлақо якка сақласин! Мен бир минутда келаман... Конь, сиз мен билан чиқасиз! Генерал қани?

Конь. Чувалчанг қазияпти...

Чиқиб кетадилар.

Бобоедов. Квач, бунни олиб чиқинг. Яхши кузатиб турилсин! Ҳеч ким билан гаплаштирма...

Квач. Хўп бўлади! Қани, юр, йигитча!

Левшин (меҳрибонлик билан). Хайр, Пашок, хайр чироғим!..

Ягодин (хафа). Хайр энди, Павлуха!..

Рябцов. Хайр... Зарари йўқ!..

Рябцовни олиб чиқиб кетадилар.

Бобоедов (Левшинга). Ҳой чол, сен уни танийсанми?

Левшин. Нега танимас эканман? Бирга ишлаймиз.

Бобоедов. Отинг нима?

Левшин. Ефим Ефимович Левшин.

Бобоедов (Татьянага, секин). Бу ёғини эшитинг,

бу ёғи қизиқ. Ростини айтчи, Левшин, ўзинг кекса одам экансан, ақллисан, бошлиқларга фақат ростини айтишинг керак. . .

Левшин. Елғон гапиришдан нима фойда. . .

Бобоедов (*ўзидан хурсанд*). Ҳа-ҳа, айтчи, чин виждонан айт, уйингдаги иконаларнинг орқасига нималарни яшириб қўйгансан? Ростини айт!

Левшин (*бамайлихотир*). У ерда ҳеч нарса йўқ.

Бобоедов. Ростми?

Левшин. Рост бўлмаса ёлғон бўладими!

Бобоедов. Эҳ, Левшин, уят-эй! Соқолинг оқариб, сочларинг тўкилиб кетипти-ю, ёш болаларга ўхшаб ёлғон гапирасан! . . Ахир, бошлиқлар сенинг нима қилганингнигина эмас, ҳатто миянгдаги фикрларингни ҳам билади. Ишинг чатоқ, Левшин! Манови, менинг қўлимдаги нима?

Левшин. Кўрмаяпман. . . кўзим ожизроқ. . .

Бобоедов. Ўзимоқ айта қолай. Бу — халқни подшоҳ аъзамга исён кўтариб чиқишга даъват этувчи, ҳукумат томонидан тақиқланган китоблар. Бу китоблар иконаларнинг орқасидан топилди. . . хўш, энди нима дейсан?

Левшин (*бемалол*). Хўш?

Бобоедов. Сеникилигига иқрормисан?

Левшин. Меники бўлса меникидир. . . китоблар ҳаммаси бир-бирига ўхшайди, ахир. . .

Бобоедов. Бу қанақа гап, қари одам бўла туриб, ёлғон гапирасан?

Левшин. Мен сизга айни ҳақиқатни айтдим, жаноблари. Сиз мендан иконаларингнинг орқасида нима бор деб сўрадингиз, модомики сиз сўраётган экансиз, демак у ерда ҳеч нима йўқ, — олиб кетгансиз. Мен ҳам у ерда ҳеч нима йўқ деб айтдим. Нега энди мени койийсиз, уят дейсиз? Айбим нима?

Бобоедов (*довдираб*). Мунақа дегин? Аммо, гапни кўпайтирма. . . мен билан ҳазиллашма, оқибати ёмон бўлади! Бу китобларни сенга ким берди?

Левшин. Бунисини сўраб нима қиласиз? Бунисини айтмайман. Қаердан олганим эсимдан чиқиб кетган. . . Бекорга ўзингизни овора қиласиз.

Бобоедов. Шунақама ҳали? Жуда соз. . . Алексей Греков! Ким Греков?

Греков. Мен.

Бобоедов. Смоленскда ҳунармандлар орасида ре-

волюцион пропаганда олиб борганлигингиз учун жавобгарликка тортилган эдингизми?

Греков. Тортилган эдим.

Бобоедов. Жуда ёш бўлсангиз ҳам, шунча талант-лиман денг! Сиз билан танишганимга кўп хурсандман!.. Жандармлар, буларни террасага олиб чиқинг... бу ердим бўлиб кетди. Вирипаев Яков ким? Сенми... Свистов Андрей-чи?..

Жандармлар ҳаммани террасага олиб чиқиб кетадилар. Бобоедов ҳам қўлига рўйхатни олиб, террасага чиқади.

Яков (секин). Жуда яхши одамлар экан!

Татьяна. Ҳа. Аммо, нега улар бу қадар содда... соддагина қилиб гапиришади, қарашлари ҳам соддагина, нима учун? Уларда эҳтирос йўқми? Қаҳрамонлик йўқми?

Яков. Улар ўз ҳақиқатларига астойдил ишонган одамлар...

Татьяна. Уларда эҳтирос бўлиши керак! Улар қаҳрамон бўлишлари керак!.. Аммо бу ерда... ҳаммани нафратлайдилар! Сездингми?

Яков. Ефимичга қойил қолдим!.. Кўзлари-чи, нақадар доно, ҳам ғамгин, ҳам меҳрибон кўзлар. Худди: «Хўш, бу ишларнинг нима кераги бор? Ундан кўра, четга чиқиб туринглар!» деб тургандай...

Захар (эшикдан мўралаб). Бу жаноблар, қонун вакиллари ҳаддан ташқари бефаҳм одам экан-ку! Бу ерни қозихонага айлантириб юборишди-я... Николай Васильевич бўлса ҳозир ўзини худди жаҳонгир деб билипти...

Яков. Сен фақат бу можаронинг уйингда, кўз олдингда бўлишига қаршимисан, Захар?

Захар. Ҳа, албатта, мени шунақа томошадан холи қилишса бўларди-ку!.. Надянинг жиғибийрони чиқиб кетди... Полина билан менга қаттиқ гапириб, дилимизни оғритди, Клеопатрани чўртон балиқсан деди, энди бўлса менинг диванимда хуноб бўлиб йиғлаб ётипти... нима бало бўляпти ўзи!..

Яков (хаёл суриб). Бу ишлар мени борган сари нафратлантиряпти, Захар.

Захар. Тўғри, тушуниб турибман... Аммо, начора? Биров сенга ҳамла қилса, ўзингни ҳимоя қилишинг керак экан. Уйда ўтиргани жой тополмайман-а... худди ҳамма ёқ остин-устин бўлиб кетгандай! Ҳаво нам, совуқ... ёмғирни айтмайсанми!.. Куз эрта келяпти!

Николай билан Клеопатра кирадилар. Иккови ҳам ҳовлиққан.

Николай. Уни ёллаганларига энди имоним комил!..
Клеопатра. Уларнинг бунга ақли етмайди... Бу ишда бирон ақлли одамнинг қўли бор.

Николай. Синцовни айтмоқчимисиз?

Клеопатра. Бошқа ким бўлиши мумкин?! Ана, мосьё Бобоедов...

Бобоедов (*террасадан туриб*). Хўш, хўш, хизмат?

Николай. Боланинг сотилганлигига энди мутлақо аминман... (*Секин-секин гапиради.*)

Бобоедов (*секин*). Йўғ-эй? Мм...

Клеопатра (*Бобоедовга*). Тушуняпсизми?

Бобоедов. М-м-да-а... Вой, аблаҳлар-эй!..

Николай билан Ротмистр қизгин гапиришиб, эшикдан чиқиб кетадилар. Клеопатра қайрилиб қараб, Татьяна ни кўриб қолади.

Клеопатра. Э-ҳа... Сиз шу ердამидингиз?

Татьяна. Яна бирон гап бўлдимиз?

Клеопатра. Сиз учун фарқи бўлмаса керак... Синцовни эшитдингизми?

Татьяна. Эшитдим.

Клеопатра (*кибрланиб*). Ҳа, қамалди! Заводни босиб ётган бу шумғияларнинг ахири илдизи қуритилди, мен шунисига хурсандман... сиз-чи?

Татьяна. Назаримда, менинг қандай кайфиятда бўлишимнинг сиз учун фарқи бўлмаса керак.

Клеопатра (*ҳасад билан*). Сиз ўша Синцовга хайрихоҳ эдингиз! (*Татьянага қарайди, бирдан чеҳраси очила бошлайди.*) Жуда ғалати қараяпсиз-а... юзингиз ранжигандай... нега?

Татьяна. Ҳавонинг таъсиридир.

Клеопатра (*унга яқинроқ келади*). Менга қаранг... балки гапим бемаънидир... аммо, мен ростгўй одамман!.. Мен кўпни кўрганман. Бу нарсани бошимдан кечирганман... шунинг учун баджаҳл бўлиб қолганман! Биламанки, хотин кишига фақат хотин кишигина дўст бўла олади...

Татьяна. Бирон нарса сўрамоқчимисиз?

Клеопатра. Сўрамоқчи эмасман, айтмоқчиман! Сиз менга анча ёқасиз... сиз эркин, кийимларингиз ҳамини

ша ярашган хотинсиз... эркаклар олдида ҳам ўзингизни яхши тутасиз... Сизга ҳамиша ҳавасим келиб юради... Гапларингизга, юришларингизга... Баъзан эса сизни ёмон кўриб қоламан... ҳатто нафратланаман ҳам!

Т а т ь я н а. Қизиқ бўпти-да! Сабаб?

К л е о п а т р а (*ғалати бир оҳангда*). Сиз кимсиз?

Т а т ь я н а. Яъни?

К л е о п а т р а. Кимлигингизга сира тушуниб етолмайман. Мен ҳамма одамларнинг кимлигини аниқ билиб олишни истайман, ҳар бир кишининг истагини билсам дейман! Менимча, ўз истаklarининг нимадан иборат эканлигини билмаган кишилар хавфли бўлса керак! Уларга ишониб бўлмайди!

Т а т ь я н а. Гапингиз жуда ғалати бўлди! Сизнинг фикр-хаёлларингиз билан менинг нима ишим бор?

К л е о п а т р а (*ҳаяжон ичида*). Одамлар бир-бири билан иноқ, дўстона яшаши керак, токи ҳаммамиз бир-биримизга ишона олайлик! Кўриб турибсиз, бизни ўлдиришга тушишди, бизни хонавайрон қилишмоқчи! Анови аристонларнинг юзига бир қаранг, ҳаммасининг башараси қароқчиларнинг башарасига ўхшайди! Улар ўз мақсадларини биладилар, ҳа, яхши биладилар. Улар жуда аҳил яшашади, улар бир-бирларига ишондилар... мен уларни жуда ёмон кўраман. Биз бўлсак бир-биримизга душман, бир-биримизга ишонмаймиз, суянмаймиз, ҳар биримиз ўз ўзимизча... Биз жандармларга, солдатларга суянамыз, улар эса ўзларига, ўз кучларига суянадилар... Шунинг учун улар биздан зўр!

Т а т ь я н а. Мен ҳам сиздан очигини сўрамоқчи эдим... эрингиз билан бахтли эдингизми?

К л е о п а т р а. Буни сўраб нима қиласиз?

Т а т ь я н а. Шундай. Қизиқ-да!

К л е о п а т р а (*ўйланиб*). Йўқ. У ҳамиша бошқа нарсалар билан банд эди...

П о л и н а (*киради*). Эшитдингларми? Конторачи Синцов социалист чиқиб қолди! Захар бўлса у билан дилкаш эди, ҳатто бухгалтерга ҳам ёрдамчи этиб тайинламоқчи эди! Бунинг, албатта, аҳамияти йўқ, аммо турмушнинг оғирлашиб кетаётганини айтаман! Енингизда — ашаддий душманларингиз турсаю, сиз билмасангиз!

Т а т ь я н а. Яхшиям мен бадавлат эмас эканман!

П о л и н а. Бу гапларни қариган чоғингда айтиб кўричи! (*Клеопатрага, майин*). Клеопатра Петровна, сизни

чақиришыпты, кўйлагингизни яна ўлчаб кўришар экан. . . Сизга қора бахмал ҳам олиб келишипти.

К л е о п а т р а. Хўп, мен кетдим. . . Юрагимнинг маза-си йўқ. . . қаттиқ-қаттиқ уради. . . Қасал бўлишни ёмон кўраманда!

П о л и н а. Юрак уришини босадиган дори бор эди, берайми? Дарров босади, қўяди.

К л е о п а т р а (*чиқиб кета туриб*). Раҳмат! . .

П о л и н а. Мен ҳозир кетингиздан чиқаман. (*Татьяна-га*.) Бу билан мулойимроқ гапиришиш керак, анча ёқади! У билан гаплашиб олганинг яхши бўлади. . . Умуман, сен-га ҳавасим келиб юради, Таня. . . Сен ҳамма вақт ўз мовқингни яхши танлаб, у ёққа ҳам эмас, бу ёққа ҳам эмас дегандай, қоқ ўртада туришни биласан! . . Бориб, дори бериб келай.

Т а т ь я н а ёлғиз қолиб, солдатларнинг соқчилигида террасада турган аристонларга қараб туради, эшикдан Яков бошини сўқиб қарайди.

Яков (*кулимсираб*). Эшик орқасидан ҳамма гапларингни эшитиб турдим.

Т а т ь я н а (*хаёли паршон*). Бировнинг гапини яширинча эшитиб туриш. . . яхши эмас дейишади.

Яков. Умуман, одамларнинг гапини эшитиш ёмон нарса. Ачиниб-ачиниб кетасан, киши. . . Менга қара, Таня! Мен кетяпман. . .

Т а т ь я н а. Қаёққа?

Яков. Умуман. . . қаёққалигини билмайман. . . Яхши қол.

Т а т ь я н а (*меҳрибон товуш билан, эркалаб*). Яхши бор! . . Хат ёзиб тургин!

Яков. Бу ер жуда ёмон бўлиб кетди!

Т а т ь я н а. Қачон кетмоқчисан?

Яков (*ғалати роқ кулиб*). Бугун. . . Сен ҳам кета қолсангчи, а?

Т а т ь я н а. Ҳа, мен ҳам кетаман. Нега куласан?

Яков. Ўзим. . . Балки, кўришмасмиз энди. . .

Т а т ь я н а. Бўлмаган гапни гапирма!

Яков. Хўп, кечир мени! (*Татьяна унинг пешонасидан ўпади. Яков уни ўзидан четлатиб, секин кулади.*) Худди ўликни ўпгандай ўпдинг. . . (*Секин-секин юриб чиқиб кетади. Татьяна унинг кетидан қараб туриб, кетидан*

юрмоқчи бўладию, бироқ тўхтаб, қўлини секин силтайди, қўлида зонт ушлаб *Надя* киради.)

Надя. Юр, боғни бир айланайлик. . . Бошим оғриятти. . . Ҳали йиғлай бериб хум бўлдим, қовоқларим шишиб кетипти. . . тентак қиздай йиғладим. . . Бир ўзим чиқсам яна йиғлайман.

Татьяна. Нимага йиғлайсан, яхши қиз? Ачинадиган ҳеч нарса йўқ-ку!

Надя. Укинаман-да. Ҳеч нарсага ақлим етмайди. Ким ҳақли? Поччам мен ҳақлиман дейди. . . аммо мен ишонмайман. Поччам меҳрибон одамми? Мен унинг меҳрибонлигига ишониб юрардим. . . энди билолмай қолдим! Мен билан гапиришса мен ўзимни жуда баджаҳл, тентак ҳис қиламан. . . унинг тўғрисида ўйласам. . . ҳамма нарса ҳақида ўз ўзимдан сўрасам. . . ҳеч нарсага тушунмайман!

Татьяна (маъюс). Агар ўзингга ўзинг савол бераверсанг революционер бўлиб кетасан. . . бу чигал, тартибсизликлар ичида нобуд бўлиб кетасан, оппоғим! . .

Надя. Ҳар нима бўлса ҳам, бўлишим керак, ҳа, керак! (*Татьяна секин қулади.*) Нимага куласан? Бўлишим керак! Ҳеч нарсага ақлинг етмасдан, кўзни бақрайтириб яшаб бўлмайди-да, ахир!

Татьяна. Шунга кулдимки, бугун ҳамма шундай дейди. . . ҳамма бирдан-а!

Чиқиб кетадилар. Уларнинг олдидан генерал билан поручик кириб келади. Поручик уларга чаққонлик билан йўл беради.

Генерал. Мобилизация зарур нарса, поручик! Унинг икки томонлама фойдаси бор. . . (*Надя билан Татьянага*). Йўл бўлсин сизларга?

Татьяна. Сайр қилгани.

Генерал. Анови конторчини учратсанглар. . . оти нима эди? Поручик, боя мен сизга таништирган одамнинг фамилияси нима эди?

Поручик. Покатий эди, жаноби олийлари!

Генерал (Татьянага). Ушани менинг олдимга юборинглар, мен столовойда коньяк билан чой ичиб ўтираман. . . поручик иккимиз, ҳа-ҳа-ҳа! (*Қўли билан оғзини беркитиб, атрофга қарайди.*) Ташаккур, поручик! Эсингиз бутун экан, ҳа! Бу жуда яхши! Офицер ўз ротасидаги ҳар бир солдатнинг отини ва афтини эсда тутиши керак.

Солдат рекрут¹ бўлган вақтида ниҳоятда айёр, ишەқмас ва аҳмоқ бўлади. Офицер унинг юрагига қўл солиб кўради-да, у махлуқни ақлли ва ўз бурчига содиқ одам қилмоқ ниятида, ўз билганича ағдар-тўнтар қилади...

Ташвишланган ҳолда Захар киради.

Захар. Тоға, Яковни кўрмадингизми?

Генерал. Йўқ, кўрмадим... Ичкарида чой борми?

Захар. Бор, бор! (*Генерал билан поручик чиқиб кетадилар. Террасадан жаҳли чиққан Конь киради.*) Конь, укамни кўрмадингизми?

Конь (*хўмрайиб*). Йўқ. Мен энди ҳеч кимга ҳеч нима демайман. Кўрсам ҳам кўрдим демайман... Ҳеч нима демайман... Бас! Бу дунёда гапириб тўйдим...

Полина (*киради*). Ташқарида мужиклар келиб турипти, яна ижара ҳақининг муҳлатини чўзиб беринглар деб сўраб келишипти.

Захар. Ана энди! Бошқа вақт йўқ эканми...

Полина. Ҳосилнинг баракаси бўлмади, тўлашнинг сира иложи йўқ деб нолишяпти.

Захар. Уларнинг нолимаган вақtlари йўқ!.. Яковни кўрмадингми?

Полина. Йўқ. Нима дей уларга?

Захар. Мужикларгами? Конторга боришсин... Мен улар билан гаплашмайман!

Полина. Ҳа конторда ҳеч ким йўқ-ку! Уйимизда ит эгасини танимай қолганини ўзинг кўриб турибсан-ку. Обед маҳали бўлиб қолди. Ротмистр бўлса ҳалигача чой дейди... Эрталабдан бери идиш-товоқлар йиғиштирилмаган, умуман бутун турмушимиз майнавозчилик бўлиб қолдими дейман!

Захар. Биласанми, Яков бирдан кетаманга тушиб қолди!

Полина. Айбга қўшма-ю, ammo унинг кетгани яхши...

Захар. Албаттку-я. Бўлган-бўлмаган гапларни гапиравериб, ҳамманинг жонига тегди... Ҳали менга ёпишиб олипти... тўппончанг билан қарға отиб туширса бўладими дейди! Қаёқдаги тўнг гапларни гапиради. Ахир тўппончани олиб, чиқиб кетди... Доим маст...

¹ Рекрут — чор Россиясида — аскарликка янги олинган солдат.

Террасадан Синцов, икки жандарм ва Квач кирадилар. Полина лорнетдан Синцовга индамасдан қараб, чиқиб кетади. Захар довдираб, кўзойнагини тўғрилайди, кейин орқасига тисланади.

Захар (*ўпкалаб*). Мана, жаноби Синцов... қандай бир қайғули ҳол! Сизга ачинаман... жуда ачинаман!

Синцов (*кулимсираб*). Ташвиш тортманг... арзимайди.

Захар. Арзийди! Одамлар бир-бирларига раҳм қилмоғи керак... Башарти, мен ишониб келган одам ишончимни оқламаган тақдирда ҳам, унинг бахтсизликка йўлиққанини кўриб, унга раҳм қилишни ўзимга лозим кўраман... ҳа! Хайр, жаноби Синцов!

Синцов. Хайр.

Захар. Сизнинг менга... даъвонгиз йўқми?

Синцов. Ҳеч бир даъвом йўқ.

Захар (*хижолат тортиб*). Жуда соз. Хайр! Ойлигингиз кетингиздан юборилади... ҳа! (*Кетаркан.*) Аммо, бу қандоқ бўлади, а? Менинг уйим жандарм маҳкамасига айланиб кетди-ку!

Синцов кулиб кўяди. Квач унга тикилиб қарайди, айниқса унинг қўлларидан кўзини узмайди. Синцов буни кўриб қолиб, бир неча дақиқа Квачнинг кўзига тикилиб қарайди, Квач кулимсирайди.

Синцов. Хўш? Ўзи нима гап?

Квач (*севиниб кетиб*). Ҳеч гап йўқ... ҳеч!

Бобоедов (*киради*). Жаноби Синцов, сиз ҳозир шаҳарга жўнайсиз.

Квач (*севиниб кетиб*). Жаноблари, бу киши жаноб Синцов эмас, бутунлай бошқа одам!..

Бобоедов. Нима дединг? Аниқроқ гапир!

Квач. Ҳа, бу кишини мен танийман. Бу киши Брянск заводида турар эдилар, у ерда отлари Максим Марков эди!.. Бу кишини у ерда қамоққа олган эдик... бундан икки йил бурун жаноблари! Чап қўлларидаги катта бармоқларининг тирноғи йўқ, мен биламан! Агар бировнинг паспорти билан турган бўлсалар, демак бирон ердан қошиб келганлари аниқ!

Бобоедов (*яйраб кетади, ҳайратда*). Тўғрими шу гаплар, жаноби Синцов?

Квач. Ҳамма гапим тўғри, жаноблари!

Бобоедов. Бундан чиқди, сиз Синцов эмас экансизда, ана холос!..

Синцов. Ким бўлишимдан қатъий назар, сиз менга нисбатан беадаблик қилишга ҳаққингиз йўқ.. Бунинутманг!

Бобоедов. Ох-хо-о! Жуда жиддий одамга ўхшайсиз. Квач, бу кишини ўзинг олиб борасан!.. Ҳушёр бўл!

Квач. Хўп бўлади!

Бобоедов (*севиниб кетади*). Демак, сиз жаноби Синцовмисиз, бошқамисиз, шаҳарга жўнайсиз. Квач, етиб боришинг билан бу киши тўғрисида билганингни дарҳол бошлиққа айтасан, ўша оннинг ўзидаёқ илгариги иш жойи билан алоқа боғлансин.. йўқ, қўя қол, бунини ўзим бориб қиламан! Тўхтаб тур, Квач... (*Тезда чиқиб кетади.*)

Квач (*муғомбирона соддалик қилиб*). Мана, яна учрашдик!

Синцов (*захарханда*). Хурсандмисиз?

Квач. Бўлмасамчи! Эски танишимиз, ахир!

Синцов (*жирканиб*). Бу ишингизни ташласангиз бўларди. Сочларингиз оқариб кетиптию, ҳали ҳам исковчи итдай искаб юрасиз. Наҳотки, ор-номус қилмайсиз?

Квач (*муғомбирона соддалик билан*). Майли, ўрганиб қолганмиз! Йигирма уч йил хизмат қилиб келаман... Ҳеч ҳам итга ўхшамайман! Катталар мени ҳурмат қилишади. Орден ваъда қилишган. Мана энди албатта беришади.

Синцов. Мен учунми?

Квач. Ҳа, сиз учун! Қаердан қочдингиз?

Синцов. Кейин биласиз.

Квач. Албатта биламиз! Хов, Брянскда қорадан келган, кўзойнакли бир одам бор эди, эсингиздами? Савицкий деган ўқитувчи? Яқинда у ҳам яна қамалди.. Аммо турмада ўлиб қолди.. Бетоб эди-да! Ҳарқалай, сизлар жуда озчиликсизлар.

Синцов. Кўпайишиб қолармиз.. Шошманг!

Квач. Уҳ-ў? Унда жуда яхши бўларди-ку! Сиёсий кишилар қанча кўп бўлса, бизга шунча яхши бўлади!

Синцов. Тез-тез мукофот тегиб туради-да, а?

Эшикдан Бобоедов, генерал, поручик, Клеопатра ва Николай кирадилар.

Николай (*Синцовга қараб*). Ўзим ҳам сезиб юрардим-а... (*Чиқиб кетади.*)

Генерал. Чакки эмас!

Клеопатра. Ҳамма гап шундан чиққан экан-да!

Синцов (*истеҳзо билан*). Менга қаранг, жандарм жаноблари, аҳмоқона қилиқларингизни ўзингиз ҳам сезапсизми?

Бобоедов. Менга... менга ўргатманг!

Синцов (*таъкидлаб*). Йўқ, ўргатаман! Тугатинг бу томошани!

Генерал. Эҳ-э!.. ҳали шунақами бу?

Бобоедов (*бақиради*). Квач, олиб чиқиб кет бун!

Квач. Бош устига! (*Синцовни олиб чиқиб кетади.*)

Генерал. Ҳайвонга ўхшайди, а? Унинг... бўкиришини қаранг, а?

Клеопатра. Ҳамма ишни шу бошлаган, имоним комил!

Бобоедов. Балки... шундай бўлса ҳам ажаб эмас!

Поручик. Уни энди суд қиладиларми?

Бобоедов (*заҳарханда билан*). Бунақаларни биз мойламасдан ҳам ютиб юбораверамиз... шундоқ ҳам ширин!

Генерал. Жуда ўткир гап! Устрицани ютгандай денг... хап қилиб...

Бобоедов. Ҳа-да! Мана энди, жаноби олийлари, бу ўлжаларни бирпасда бўлишиб оламиз-да, сизни бу томошадан халос қиламиз. Николай Васильевич, қаёқдасиз?

Ҳамма чиқиб кетади. Террасадан становой киради.

Становой (*Коньга*). Сўроқ шу ерда бўладими?

Конь (*қовоғини солиб*). Билмайман... ҳеч нима билмайман!

Становой. Стол, қоғозлар... демак, шу ерда экан-да? (*Терраса томонга қараб гапиради.*) Олиб киринглар барини! (*Коньга.*) Марҳум янглишган экан-да: малла отди деган эди, қора чиқиб қолди-ку!

Конь (*пинғиллаб*). Тириклар ҳам янглишади.

Террасадан маҳбусларни олиб кирадилар.

Становой. Мана бу ерга... қатор қилиб қўй! Ҳой чол, сен сафнинг четида тур! Уялмайсанми? Қари алвас-ти!

Греков. Нега сўкасиз одамни!

Левшин. Қўявер, Алёша! Майли...

Становой (*ўшқириб*) Ҳой, тилингни тий!
Левшин. Майли! Буларнинг касби шу... одамни
хўрлайдиган касб...

Николай билан Бобоедов кириб, стол ёнига ўтирадилар.
Генерал бурчакдаги креслога ўтиради, унинг орқасида поручик туради. Эшикда — Клеопатра билан Полина, уларнинг орқасида — Татьяна билан Надя Яна уларнинг кетида Захар ранжиган ҳолда қараб туради. Қаердандир Пологий пайдо бўлиб, оёқ учида секин-секин юриб келади. Стол ёнида ўтирганларга таъзим қилиб, унинг ўртасига келганда саросимага тушиб, тўхтади. Генерал уни бармоғи билан имлаб чақиради. Пологий оёқ учи билан бориб, генерал креслосининг ёнида туради. Рябцовни олиб кирадилар.

Николай. Бошлаймиз. Павел Рябцов!

Рябцов. Нима?

Бобоедов. Нима эмас, аҳмоқ, лаббай дейишинг керак!

Николай. Шундай қилиб, директорни сиз ўлдирдингизми?

Рябцов (*норизолик билан*). Айтдим-ку... тагин нима дейсиз?

Николай. Алексей Грековни танийсизми?

Рябцов. Қайси Грековни?

Николай. Ана, ёнингизда турганни?

Рябцов. Бизда ишлайди.

Николай. Демак, танишмисизлар?

Рябцов. Биз ҳаммамиз танишмиз.

Николай. Шубҳасиз. Бунинг уйига бориб, улфатчилик қилганмисиз?.. Умуман, яқиндан танишмисиз? Икковингиз ўртоқмисиз?

Рябцов. Мен ҳамма билан улфатчилик қиламан. Биз ҳаммамиз ўртоқмиз.

Николай. Шунақами? Менимча ёлғон гапираётибсиз! Жаноби Пологий, Рябцов билан Греков қандай алоқада, бизга айтиб беринг!

Пологий. Жуда қалин, оғиз-бурун ўпишади... Бу ерда икки компания бор ўзи. Ёшларига Греков бошчилик қилади, баланд мартабали одамларга жуда қўпол муомала қиладиган йигит. Кексаларга Ефим Левшин бошчилик қилади... гаплари афсонавий, муомалада бўлса бамисоли тулки...

Надя (*секин*). Вой, ифлос одам!..

Пологий унга қарайди-да, кейин Николайга «энди нима қилай?»—дегандай қарайди. Николай ҳам Надя томонга кўз ташлаб қўяди.

Николай. Хўш, кейин?

Пологий (*хўрсиниб қўйиб*). Буларнинг барини Синцов жаноблари бир-бирига қовуштириб юради, у киши ҳамма билан муносабатда. Бу шахс — оддий ва содда одамларга ўхшайди. Ҳар хил китоблар ўқиб юради, ҳамма нарса ҳақида ўз фикрига эга. Менинг квартирамнинг рўпарасида жойлашган уч хонали квартирасида...

Николай. Тафсилоини айтмасангиз ҳам бўлади...

Пологий. Кечирасиз... Ҳақиқат муфассалликни тақоза этади! Унинг уйига ҳар хил шахслар келиб-кетиб туради, шунингдек бу ердагилар ҳам кириб туради, чупончи: Греков...

Николай. Греков, тўғрими?

Греков (*бамайлихотир*). Менга савол берилмаслигини сўрайман, барибир жавоб бермайман.

Николай. Бекор қиласиз!

Надя (*баланд овоз билан*). Жуда яхши!

Клеопатра. Бу қилиқ нимаси?

Захар. Надя, азизим!..

Бобоедов. Тсс...

Террасада шовқин.

Николай. Бу ерда бегона одамларнинг ўтиришини ортиқча деб биламан...

Генерал. Ҳм.. Бегона деганингиз ким бўлди?

Бобоедов. Квач, чиқиб қара, нима шовқин?

Квач. Бир одам кираман деяпти, жаноблари! Эшикка ёпишиб опти, нуқул сўкнади, жаноблари!

Николай. Нима керак экан? Ким экан ўзи?

Бобоедов. Сўраб бил-чи!

Пологий. Давом этишга буюрасизми ё тўхтаб турайми?

Надя. О, разил!

Николай. Тўхтаб туринг... Бегона одамларнинг чиқариб юборилишини сўрайман!

Генерал. Шошманг... бу нима деганингиз?

Надя (*шавқ билан*). Бу ерда бегона одам — сиз! Мен эмас, сиз! Сиз ҳамма ерда бегонасиз... мен ўзимнинг уйимданман! Бу ердан мен сизни чиқиб кетинг дейишим мумкин...

Захар (*ҳаяжонда Надяга*). Кет! Ҳозир... кет!

Надя. А? Шунақами!.. Демак, мен... ростдан ҳам

бу ерда бегона эканман-да? Майли, мен кетаман, аммо олдин гапимни айтиб олиб кетаман...

Полина. Тўхтатинг уни... ҳозир бирон хунук гап айтади.

Николай (*Бобоедовга*). Жандармларга айтинг, эшикларни беркитишсин!

Надя. Барингиз виждонсиз... бағритош, аянч, бадбахт одамсизлар...

Квач (*киради, севинган*). Жаноблари! Яна биттаси топилди!

Бобоедов. Нима?

Квач. Яна бир қотил топилди!

Стол олдига мўйлови узун малла йигит — Акимов шопилмасдан келади.

Николай (*беихтиёр ўрнидан туради*). Сизга нима керак?

Акимов. Директорни мен ўлдирдим.

Николай. Сиз?

Акимов. Мен.

Клеопатра (*секин*). Ҳа-ҳа-а... аблаҳ! Виждонинг бор экан-а!..

Полина. Оҳ, худойим! Қандай даҳшатли одамлар!

Татьяна (*секин*). Бу одамлар энгади!

Акимов (*хўмрайиб*). Хўш! Мана, ғажинглар!

Ҳамма ҳайратда. Николай Бобоедовга тез-тез бир нималар деб шивирлайди. Бобоедов довдираганидан илжаяди. Маҳбуслар жим, қимир этмай туришади. Эшикда кўринган Надя Акимовга қараб йиғлайди. Полина билан Захар бир-бирларига алланималар деб шивирлашади. Жимликда Татьянанинг секин айтган гапи равшан эшитилади.

Татьяна (*Надяга*). Йиғлама, бу одамлар энгади!..

Левшин. Эҳ, Акимов, чакки қилдинг-да...

Бобоедов. Жим!

Надя (*Акимовга*). Нега бундай қилдингиз, нега?

Левшин. Бақирма, қизалоқ. Мен сендан каттароқман.

Акимов (*Надяга*). Сиз бу ерда ҳеч нарса тушунмайсиз, чиқиб турганингиз яхши...

Клеопатра. Анови чол ўлгур ўзини жуда беозор қилиб кўрсатарди!

Бобоедов. Квач!

Левшин. Сен нимага индамай турибсан, ҳой Акимов? Гапир? Айтмайсанми ахир, кўкрагимга тўппонча қадади, шундан кейин мен ҳам уни ҳалиги...

Бобоедов (Николайга). Эшитяпсизми, гап ўргатишини? Вой ёлгончи чол-эй!

Левшин. Йўқ, ёлгончи мен эмас...

Николай. Хў-ўш, Рябцов, энди нима дейсиз?

Рябцов. Нима дердим...

Левшин. Жим! Сен жим туравер! Булар айёр, сўзга қолганда булар биздан зўр...

Николай (Бобоедовга). Мана буни улоқтириб ташланглар!

Левшин. Йўқ, бизни улоқтириб ташлай олмайсизлар! Шунча улоқтирганларинг етар! Ҳақсизлик зулматида шунча яшаб келдик, бас! Эндиликда ўзимиз алангадай ловиллаб кетдик, ўчиролмайсиз! Ҳеч қандай дўқ билан ўчиролмайсиз, ўчиролмайсиз!

П а р д а .

1906 йил.